

Permi vokalizmusproblémák

1. Az ősspermi magánhangzórendszerről ma már meglehetősen világos képünk van. Több olyan jelentős értekezés, illetve tanulmány látott napvilágot, amely részletesen foglalkozik ennek a rendszernek az ősi finnugorétól olyannyira eltérő sajátosságaival, a rendszert kialakító tendenciákkal, sőt ezeknek a tendenciáknak időbeli egymásutánosságával is. Néhány kérdés azonban tisztázatlan maradt, illetőleg néhány ponton nem értünk egyet az e tárgyban elhangzott nézetekkel. Vizsgálódásaink alapja E. ITKONENnek (Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen FUF 31:149—345), V. I. LITKINnek (Исторический вокализм пермских языков Moszkva, 1964), valamint RÉDEI KÁROLYNAK (A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak a történetéhez NyK 70:35—45; Neue Aspekte zur permischen Vokalforschung UAJb. 41:130—41) a permi magánhangzórendszerre vonatkozó elmélete. A három elmélet sok tekintetben hasonlít egymáshoz, vannak azonban köztük lényeges különbségek is.

Tekintsük át mindenekelőtt a három kutató által kikövetkeztetett ősspermi magánhangzórendszert:

E. ITKONEN (i. m. 332):

<i>a</i>	<i>ε</i>
<i>o</i>	<i>ö</i> <i>e</i>
<i>ɔ</i>	<i>ȯ</i> <i>ɛ</i>
<i>u</i>	<i>ü</i> <i>i</i>

LITKIN (i. m. 228):

<i>ü</i>	<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>ȯ</i>	<i>ɛ</i>	<i>ȯ</i>	<i>ɔ</i>
<i>ö</i>	<i>e</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>
<i>ε</i>			<i>a</i>

RÉDEI (NyK 70:43):

Korai ősspermi rendszer

<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>ε</i>
<i>o</i>	<i>ɛ</i>	<i>ö</i> <i>e</i>
<i>ɔ</i>		<i>ȯ</i> <i>ɛ</i>
<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>

Késői ősspermi rendszer

<i>a</i>	<i>ε</i>
<i>o</i>	<i>ö</i> <i>e</i>
<i>ɔ</i>	<i>ȯ</i> <i>ɛ</i>
<i>u</i>	<i>ü</i> <i>i</i>

Az első szembetűnő különbség az, hogy míg ITKONEN és LITKIN csak egy, ún. általános őspერი magánhangzórendszert rekonstruál, ugyanakkor RÉDEI az őspერი magánhangzórendszer alakulásában két időrendi fokot különböztet meg. A korai őspერი rendszer a LITKIN által, a késői őspერი rendszer pedig az ITKONEN által kikövetkeztetett rendszerrel mutat rokonságot. LITKIN rendszere az ITKONENétől elsősorban a palatális-labiális $\bar{o}$, $\bar{q}$, $\bar{u}$ sor felállításában tér el. RÉDEI véleménye szerint ez a sor csak a korai őspერი-ben volt meg, később pedig eltűnt a rendszerből.

1.1. Az első probléma, amivel foglalkozni kívánunk, az említett őspერი $\bar{o}$, $\bar{q}$, $\bar{u}$ sor egykori meglétének kérdése. Az $\bar{o}$ -ról, illetőleg az $\bar{u}$ -ról E. ITKONEN a következőket írja: «мне кажется, нет никакой причины и даже никакой возможности предполагать их наличие. Выдвинутых примеров слишком мало и они слишком разнородны, чтобы на основе их можно было реконструировать две новые первичные фонемы» (VJa. 1967/1:143). Továbbá: «Как было уже сказано мною ранее, три новые фонемы, лабиальные гласные переднего ряда $\bar{u}$, $\bar{q}$, $\bar{o}$, которыми В. И. Лыткин хотел обогатить реконструированную ранее систему, совершенно излишни» (i. h. 144).

ITKONEN megjegyzéseivel teljes mértékben egyetértünk, mivel valóban nem megyőzőek azok a nyelvi adatok, illetőleg zürjén-votják nyelvjárási megfelelések, amelyek alapján LITKIN az őspერი palatális-labiális sort kikövetkezteti.

RÉDEI már nem konkrét hangmegfelelésekből indul ki az $\bar{o}$, $\bar{q}$, $\bar{u}$ rekonstruálásakor, hanem az egyes hangfejlődési tendenciákban megnyilvánuló törvényszerűségekből, pontosabban szólva abból az elgondolásból, hogy egyes hangfejlődési tendenciák nem képzelhetők el közbeeső hangfokokzatok feltevése nélkül. Idézzük: „A redukálódás és az azt kísérő labializálódás útján keletkezett nem első szótagi $*u$, $*\bar{u}$ és a belőlük fejlődött $\bar{u}$ labializáló hatásának tartjuk az első szótag vokalizmusában jelentkező labializálódási tendenciát: $*e > *q$, $*e > *\bar{o}$, $*a > *\bar{a}$. A PP. $*q$ ($<$ PFU. $*e$) és a PP. $*o$ ($<$ PFU. $*e$, $*\bar{a}$) közvetlen előzménye ui. aligha lehetett más, mint palatális magánhangzó ($*q$, $*\bar{o}$)” (NyK. 70:42–3). Az idézett megállapításokkal szemben a következőket mondhatjuk: 1. Nem megnyugtató egy olyan hipotetikus hangsor kikövetkeztetése a nyelv hangrendszerének egy korábbi stádiumában, amelynek tagjai pusztán közvetítő fokok voltak egy hangfejlődésben, mivel lehetséges, hogy ezek a hangok — éppen közvetítő voltuk miatt — nem ugyanabban az időben jelentek meg a rendszerben, ha egyáltalán megjelentek. Esetleges megjelenésük ideje azoknak a hangváltozásoknak kronologizálásával határozható meg, amelyekben — ha feltételezzük ezt — közbülső fokként résztvettek. Erre még később, az őspერი hangváltozások időrendbe állításakor visszatérünk. 2. Távolról sem bizonyos, hogy éppen az őspერი magánhangzórendszer alakulásában feltétlenül számítanunk kellene egy olyan vokális-sorra amely — mint ITKONEN megjegyzéseiből nyilvánvalóan kiderül — nem adatolható. Ha már közbülső fokra van szükségünk a labializációs, illetve velarizációs folyamatokban, rendelkezésünkre áll az ún. centrális sor ($\bar{o}$, $\bar{q}$, $\bar{u}$), amelynek egykori meglétéről biztos adataink vannak. A centrális sor fonémáiról tudjuk, hogy a veláris-palatális korreláció szempontjából közömbösek, a labiális-illabiális korrelációban viszont labiálisak. Kétségtelenül alkalmasnak látszanak tehát a közvetítő szerep betöltésére, amennyiben a közvetítő hangokkal való operálás egyáltalán szükséges, illetőleg megokolt. Erről a problémáról is szólunk még a későbbiek során. 3. Mint majd a továbbiakban látni

fogjuk, az ősspermi magánhangzórendszer kialakulásának időrendbeni első mozzanata az eredeti előpermi **u* és **ü* magánhangzóknak a felső nyelvállású centrális *ü* hanggá való egybeesése volt. Ezt a változást RÉDEI az általa következtetett korai ősspermi rendszert megmozgató tendenciák elsőjeként tartja számon, amely — szerinte — már a késői ősspermihez vezet (NyK 70:43), holott az **u*, **ü* > **ü* már az ősspermi legkorábbi, sőt kezdeti szakaszában érvényesült (bizonyítékainkat l. alább), s mint ilyennek, éppen a korai ősspermi vokálisrendszer kialakításában kellett fontos szerepet betöltenie és nem a későbbiekben. Ha pedig az *ü* megjelent a korai ősspermiben, akkor megindította a centrális sor létrejöttének folyamatát, s ezzel lehetetlenné válik egy korai ősspermi **ü*, és teljesen szükségtelemmé egy korai ősspermi **ö*, **õ* feltételezése a fonémarendszerben.

1.2. Az eddig elmondottak pontosabb megvilágításához szükségesnek tartjuk az ősspermi magánhangzórendszert kialakító hangváltozások áttekintését és azok lehetőség szerinti kronologizálását. Vizsgálódásainknak ez a fázisa egyben áttekint bennünket a későbbiekben tárgyalandó problémakörökhöz. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az előpermi > ősspermi hangváltozások sematikus felsorolásakor, illetőleg az ezt követő időrendbe soroláskor első sorban az ITKONEN által megadott ősspermi hangrendszert és hangváltozásokat tekintjük alapnak. Három esetben térünk el ettől: 1. Az előpermi vokálisrendszerre nem teszünk föl hosszú magánhangzókat (erre vonatkozóan l. RÉDEI: NyK 70:37–41, UAJb. 41:132–7, BEREZKI: NyK 70:23–34, ALH 19:305–19, UAJb. 43:18–27). 2. RÉDEI és mások meg gondolásait követve elfogadjuk, hogy az előpermiben, illetőleg a finnugor alapnyelvben létezett egy középső nyelvállású veláris-illabiális **e* magánhangzó. 3. Elfogadjuk LITKIN véleményét, mely szerint az ősspermi centrális sor felső nyelvállású tagja *ü* volt és nem **i*, mint ITKONEN állítja. ITKONEN erről a hangról a következőket írja: «Сильное сомнение возбуждает также новый взгляд В. И. Лыткина, что гласный *i* (например: коми, удм. *kyl* 'язык'), имеющий в пермских языках очень большую повторяемость, возник из общепермского лабиального гласного среднего ряда *u* (*ü*)» (VJa. 1967/1:143). Ezzel a véleménynel szemben azt kell mondanunk, hogy LITKIN feltevése, amelyhez RÉDEI is csatlakozik, logikus, mert a zürjén-votják rendszerben létrejött *i* már egy delabializálódási folyamat eredménye, amely jóval későbbinek tartható, mint az ősspermi rendszerben elsődlegesen és általában ható labializációs tendenciák.

Ezek szerint a hangváltozások tárgyalásakor kiindulópontnak, illetőleg végpontnak a következő finnugor, illetőleg ősspermi magánhangzórendszer fonémáit vizsgáljuk:

Finnugor			Ősspermi		
	<i>a</i>	<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>ε</i>	
<i>o</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>ö</i>	<i>e</i>
<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>õ</i>	<i>e</i>
			<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>

Az ősspermi magánhangzórendszer a következő hangváltozások eredményeképpen alakult ki:

Finnugor	>	Őspermi
<i>a</i>		<i>u, q, ?a</i>
<i>o</i>		<i>u, q</i>
<i>u</i>		<i>ü</i>
<i>ē</i>		<i>ō</i>
<i>ä</i>		<i>ō, ε, a, o, ü</i>
<i>e</i>		<i>q, o, e, ü</i>
<i>i</i>		<i>i, e, ē</i>
<i>ü</i>		<i>ü, ö</i>

(A hangváltozásoknak e sematikus felsorolásakor nem vettük figyelembe azokat a szórványosan előforduló és inkább kivételnek tekinthető változásokat, amelyek a mássalhangzós-környezet hatásával magyarázhatók.)

A felvázolt finnugor > őspermi hangfejlődések természetesen nem egy és ugyanazon időben mentek végbe. Időrendbe sorolásukat egyelőre pusztán annak az egyszerű törvényszerűségnek segítségével kíséreljük meg, mely szerint, ha ugyanazon fonéma szerepel két hangváltozásban, s az egyikben kiindulópont, a másikban zárópont, akkor az egyik változásnak korábban, a másiknak későbbben kellett történnie. Tehát: 1. Az *u, ü* > *ü* (l. fentebb) korábbi, mint az *a* > *q, u* és az *o* > *q, u*, mivel az utóbbi két hangfejlődés során keletkezett *u* nem került át a centrális sorba, azaz az *u* és *ü* egybeesése ekkor már lezárult. 2. Az *ä* > *a* későbbi, mint az *a* > *q, u*, mert az *ä*-ből létrejött *a* nem zárult *q*-vá, illetőleg *u*-vá. 3. Az *o* > *q, u* változásnak le kellett zárulnia az *ä, e* > *o, q* változás megindulása előtt, ugyanis az alsó és középső nyelvállású palatális hangokból keletkezett *o* már nem vett részt a zártabbá válási folyamatban. 4. Az *i* > *e, ē* hangfejlődés igen késői lehetett, mert az ily módon létrejött *e* már nem velarizálódott *o*-vá, illetőleg *q*-vá.

A fenti megfigyelések alapján néhány hangváltozás egymásutániságát már meg tudjuk állapítani:

	Finnugor	>	Őspermi
1.	<i>u</i> }		<i>ü</i>
	<i>ü</i> }		
2.	<i>a</i>		<i>q, u</i>
	<i>o</i>		<i>q, u</i>
3.	<i>ä</i>		<i>a</i>
	<i>ä, e</i>		<i>o, q</i>
4.	<i>i</i>		<i>e, ē</i>

Természetesen több hangfejlődés kimaradt a kronologizálásból. Ez azzal magyarázható, hogy egyelőre nem találtunk semmi kényszerítő okot ide- vagy odasorolásukhoz. Hiányoznak tehát a következők: *ē* > *ō, ä* > *ō, ü, e* > *ü, ü* > *ō* (továbbá hiányoznak a hangmegmaradások is: *a* > *?a, ä* > *ε, e* > *e, i* > *i*). Ezeknek a változásoknak végpontja a centrális sor egy-egy fonémája. Nem ismerünk azonban olyan hangváltozásokat, ahol egy centrális hang kiindulópont lenne, ha csak nem tekintjük a centrális sor tagjait egy-két hangfejlődés esetében közbülső foknak. Ha például feltesszük, hogy a 3. pontba sorolt *ä, e* > *o, q* változás **ō* fokon keresztül történt, akkor ez a változás korábbi volt, mint az *ä* > *ō*, tudniillik az *ä*-ből keletkezett *ō* már nem velarizáló-

dik, nem közbeeső állomás már, hanem a hangfejlődés végpontja. Ezzel a meg gondolással az $\ddot{a} > \acute{o}$ a 4. időrendi pontba sorolható. Egyelőre azonban tekintsünk el az átmeneti hangok kérdéséről, s maradjunk a megadott időrendi sornál.

Felvetődik a kérdés, miért mentek végbe ezek a hangváltozások és miért éppen ebben a sorrendben. A legnehezebb megokolni az u és $\ddot{u}$ egybeesését, amely folyamatot mi úgy tekintünk, mint a korai ősspermi rendszert kialakító, a centrális sor létrejöttében elsőként szerepet játszó tendenciát. Azt a megállapításunkat, hogy ez a hangváltozás elsőként hatott, s azt eredményezte, hogy a korai ősspermiből eltűnt az eredeti u és $\ddot{u}$, igazolni látszik a többi hangváltozás bizonyíthatóan későbbi volta. Arra a kérdésre azonban, hogy miért következett be az egybeesés, talán az ősspermi hangsúly segítségével adhatunk választ.

A permi nyelvekben ЛITKIN 4 féle hangsúlyt különböztet meg: «В современных диалектах пермских языков мы наблюдаем четыре типа ударения: (1) коми-язвинский—качественно-вокальное ударение; (2) коми-зырянский—свободное (не строго фиксированное) ударение с тенденцией падать на первый слог; (3) коми-пермяцкий тип—осново-разноместное ударение и (4) удмуртский—ударение покоится на последнем слоге (с некоторыми исключениями)» (Stein.-Eml. 257). A felsorolt hangsúlytípusok közül ЛITKIN a komi-jazvaiban és még egy-két komi-permják nyelvjárásban mutatkozó típust tartja a legeredetibbnek (i. h. 262). Ezekben a nyelvjárásokban a hangsúly a magánhangzó minőségétől függően helyezkedik el a szóban. ИRKONEN a következőket írja erről a hangsúlyról: „Diese Regel bedeutet, dass in der ersten Silbe nur diejenigen Vokale unbetont sind, die urperm. u , $\ddot{u}$ und i fortsetzen, dass aber nicht bloss die Vokale, die offener als die engen Vokale geblieben sind, d. h. a , o , $\acute{o}$ und e , betont sind, sondern auch die, die erst sekundär eng geworden sind” (FUF 31:293).

Nincsenek ismereteink arra vonatkozóan, hogy a magánhangzó minőségétől függő hangsúly milyen régi, vagyis, hogy mikor váltotta fel az eredeti első szótagi hangsúlyt. Éppen ezért tisztában vagyunk azzal, hogy erősen hipotetikus az az elképzelésünk, mely szerint már az ősspermi korai szakaszában hangsúlytalan helyzetbe kerültek az előpermi első szótagi felső nyelvállású magánhangzók, azaz az $*u$, az $*\ddot{u}$ és az i . A hangsúlytalan helyzet következtében az u és az $\ddot{u}$ között megszűnt a veláris-palatális korreláció, egybeestek egy olyan hanggá, amely ennek a korrelációnak a szempontjából közömbös volt, azaz az elülső és hátulsó képzés szempontjából elmosódottabb, de amellett labiális fonéma jött létre belőlük. (Ugyancsak a hangsúlytalan helyzetnek tulajdonítható talán, hogy az eredeti első szótagi $*i$ nem labializálódott például $\ddot{u}$ -vé, noha a labializáció az ősspermi rendszer alakulásában erősen ható tendencia volt.)

Természetesen joggal kérdezhetné bárki, hogy az $*a$ -ból, illetőleg $*o$ -ból keletkezett u miért nem vált $\ddot{u}$ -vé, hiszen a jazvai nyelvjárásban ezek a másodlagos u hangok is hangsúlytalanok. Válaszunk az, hogy az $a > u$, illetőleg $o > u$ változás első sorban éppen az u és $\ddot{u}$ egybeesésével, vagyis azzal a tényvel magyarázható, hogy a korai ősspermi rendszerből eltűnt az u fonéma, és ezt a hiányt pótolni kellett (l. erről RÉDEI: i. h. 43). A rendszerkényszer következtében létrejött u tehát már nem mehetett át a centrális sorba. Mivel az $a > u$ és $o > u$ változás után is élt még a vokális minősége által meghatározott hangsúly, azaz nem következett be a hangsúly morfológizációja, az

öspermi első szakaszában 3 első szótagi magánhangzó volt mindig hangsúlytalan helyzetben: az *u*, *ü* és az *i*. A jazvai nyelvjárásban később hangsúlytalan helyzetbe kerültek mindazok a nyíltabb magánhangzók is, amelyek ezekből a felső nyelvválású hangokból másodlagosan keletkeztek. Hogy mikor következett be a hangsúly morfológizációja, arra vonatkozóan csak homályos föltevések vannak. LITKINT idézzük: «Процесс морфологизации ударения, по-видимому, начался очень рано и протекал параллельно во многих диалектах пермских языков. Во всяком случае, в памятниках древнекоми письменности (14—17 вв.) мы уже находим некоторый намек на морфологизацию: там ударение ставится очень часто на определенные морфемы.» «Нужно сказать, что ударение древнекоми (древнепермского) языка еще значительно отличалось от ударения современных коми-зырянских диалектов, в которых наблюдается определенная тенденция ставить его на первый слог» (Stein.-Eml. 263).

Visszatérünk arra a problémára, hogy a kronológiai rendbe sorolt hangváltozások miért is mentek végbe. Az első két időrendi pontba tartozó változás magyarázatát már megkíséreltük. Az $\tilde{a} > a$ változás nyilvánvalóan a kis frekvenciájú *a* terheltségét kívánta növelni. Az *o* nagyarányú zártabbá válása következtében keletkezett űrt volt hivatva kitölteni az $\tilde{a}$, $e > o$, φ változás. Az *i* igen késői nyíltabbá válása részben az *e* kis frekvenciájával, részben az ξ -nek a rendszerbe való szükségyszerű bejuttatásával magyarázható az akkor már bizonyára meglevő vele egy nyílásfokú φ mellé.

2. Az előzőek során néhány hangváltozás kronologizálását pusztán az első szótagi vokalizmus hangfejlődési tendenciáinak figyelembe vételével végeztük el. Több hangváltozással nem tudtunk mit kezdeni, másrésről pedig azt a látszatot is keltettük, mintha a 3. és 4. időrendi pontba sorolt hangváltozások egy időben mentek volna végbe, noha ez távolról sem biztos. A hangváltozások időrendjének további differenciálásához segítségül kell hívnunk nem-első szótag vokalizmusát.

A permi nyelvek nem-első szótagi magánhangzóinak az első szótagi vokalizmusra gyakorolt hatását elsőként E. ITKONEN mutatta be szemléltető példán: „... so kann man als sicher ansehen, dass vorperm. **e* im Urpermisschen vor in der zweiten Silbe stehenden * $\tilde{a}$ zu *o*, aber vor **e* weiter zu φ geworden ist. Kann man daraus schliessen, dass noch im Frühurpermischen ursprüngliches * $\tilde{a}$ in der zweiten Silbe deutlich von ursprünglichem **e* unterschieden wurde? Möglicherweise hat es sich so verhalten, das Frühurpermische kann hinsichtlich der Vokale in der zweiten Silbe eine sehr viel konservativere Sprachform gewesen sein als das Späturpermische, in dem die Vokalunterschiede, die die Zweiteilung des ursprünglichen **e* verursacht hatten, zweifellos schon völlig ausgeglichen waren” (FUF 31:278).

Az előpermi **e*-nek ez a kétféle alakulása az ún. horizontális magánhangzó-harmóniával magyarázható. A „horizontális magánhangzó-harmónia” elvét a finnugor vokalizmuskutatás területén elsőként RÉDEI KÁROLY alkalmazta (l. erről DÉCSY GYULA: UAJb. 41:205). RÉDEI a következőket írja erről a jelenségről: „Die aus der finnisch-ugrischen Zeit ererbte Vokalharmonie löste sich in der urpermischen Epoche auf. Die ursprüngliche vertikale Vokalharmonie verschwand aber nicht auf einmal, sondern begann sich — wahrscheinlich unter dem Einfluß der Veränderungen im auslautenden Vokalismus — (vor allem unter dem Einfluss des Geschlossenwerdens) in horizontaler Rich-

tung umzugestalten. Die horizontale Vokalharmonie bedeutet die Annäherung der Vokale zueinander nach dem Öffnungsgrad bzw. ihre Übereinstimmung nach dem Öffnungsgrad" (UAJb. 41:138).

A horizontális magánhangzó-harmónia megjelenése tehát azzal a következőképpen járt, hogy az őspermiben az első szótag magánhangzóinak zárt-sági foka valamiképpen igazodott a nem-első szótag magánhangzóinak zárt-sági fokához, azaz az őspermi első szótagi vokalizmusban bekövetkező zártabbá válási tendencia, illetőleg ennek a tendenciának elmaradása (l. az *e példáját) sok tekintetben a nem-első szótag hatásával magyarázható.

RÉDEI — ITKONEN és LITKIN tanulmányának megfelelő lapszámaira való hivatkozással — felsorolja mindazokat a hangfejlődéseket, amelyekben a horizontális magánhangzó-harmónia hatása kimutatható. Ezek a hangfejlődések a következők: $a > o$, u ; $o > o$, u ; $u > o$, o ; $\ddot{a} > e$; $e > o$, o ; $i > e$ (NyK 70:42, UAJb. 41:138). Amint ebből a felsorolásból kiderül, RÉDEI nem vonja ide a centrális sor tagjait létrehozó hangváltozásokat. Nézetünk szerint viszont a horizontális magánhangzó-harmónia ezekben is figyelemre méltó szerepet töltött be.

2.1. Feladatunk a következőkben az, hogy etimológiai anyagon kísér-
jünk meg szemléltetni a nem-első szótag vokalizmusának az első szótagéra tett esetleges hatását, s ennek a hatásnak a mibenlétét.

A felsorolásra kerülő etimológiák csoportosítása az előpermi (uráli, finn-ugor, finn-permi) első szótagi magánhangzók szerint történik (l. fentebb). Az egyes etimológiák zürjén és votják, illetőleg vagy csak zürjén, vagy csak votják megfeleléseket tartalmaznak. Mindegyik után feltüntetjük rokonnyelvi adatok alapján kikövetkeztethető uráli (U), finnugor (FU), illetőleg finn-permi (FP) alapalakot is. Csak olyan szóegyeztetéseket adunk meg, amelyek alapalakjában a finn, a lapp vagy esetleg a cseremiszi és a mordvin megfelelő segítségével ki lehet következtetni a 2. szótagi vokálist. A kikövetkeztetett alapalak után zárójelben megadjuk — jelentés nélkül — az esetleges finn, lapp vagy mordvin, illetőleg cseremiszi megfelelőket is. (Az etimológiákat, azok minősítését (U FU FP) és értékelését, továbbá az alapnyelvi rekonstrukciókat — az esetek nagy többségében (kivételek az E. ITKONENTÓL átvett példák: FUF 31) — a készülő Uráli Etimológiai Szótár (MTA Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztály) anyagából merítettük, illetőleg állítottuk össze. A nyelvi adatok átírását és idézőmódját is természetesen ennek a szótárnak a szabályzata határozta meg.)

Előpermi *a

A. $>$ őspermi *u

1. z ü r j. V *čuед-*, Ud. *čuал-*, P *čував-*, PO *čuла-l-* 'beunruhigen, aufregen; in Wallung bringen (V); läufig, brünstig sein (Hund, Pferd, Katze, Schwein) (Ud.); vorbeigehen, vorübergehen (z. B. an einer Kirche; auch von der Zeit) (P); erschrecken (PO)'

v o t j. —

< *čada ~ *šada 'das Laufen, das Rennen; die Brunst der weiblichen Tiere; laufen, rennen; brunsten' FU, ? U. (finn *suota*, lapp *N cuđde*)

2. z ü r j. S P *juk-* 'teilen, abteilen, verteilen (S P), austeilen; trennen (S)', PO *juka-l-* 'teilen'

v o t j. S *luk-, juk-* 'teilen, verteilen, zerteilen; schneiden, trennen, auseinandernehmen', (WICHM.) G *lukî-* 'teilen, zerstreuen'

< **jaka-* 'teilen, schneiden, trennen' U (fin n. *jaka-, lapp N juokke-*)

3. z ü r j. S *skurîd*, P *kurît*, PO *kurê-t* 'bitter (S P PO); Bitterkeit, bitterer Geschmack (S P)'

v o t j. S *kurît* 'scharf, beißend (an Geschmack; wie z. B. Rettig, Branntwein, Rauch); bitter, Bitterkeit', (WICHM.) G *kurît* 'bitter, scharf schmeckend'

< **karwa* 'bitter, scharf; bitter sein, brennen, prickeln' FU (fin n. *karvas*)

4. z ü r j. Peč. *lud*, P *vud* 'Waldweide für Kühe (Peč.), Wiese, kleine Waldwiese (P)', PO *lud* 'kleines Feld'

v o t j. S K G *lud* 'Feld, Ackerfeld (S G); der heilige Opferhain; Gott der Erde (S K)'

< **lamte* 'niedrig, tief; Tiefland' U (fin n. *lansi*)

5. z ü r j. S P PO *mu* 'Erde; Acker, Feld; Land, Gegend'

v o t j. S G *mu* 'Erde', K *mu: čarče-mu* 'Rübenfeld, Reutgrund, Rodeland'

< **maye* 'Land, Erde' U (fin n. *maa*)

6. ? z ü r j. P *murka* 'gelte Kuh', Le. *murjal-*, Ud. *murjav-* 'яловеть'

v o t j. S *murî*, K *mere*, (WICHM.: MSFOu. 36:13) MU *murî* 'gelte Kuh'.

< **marta* 'gelt(e) Kuh' FP (? fin n. *marta*)

7. z ü r j. S P PO *mus* (*musk-*) 'Leber'

v o t j. S (WICHM., közli Uot.: MSFOu. 65:318) G *mus* id.

< **maksa* 'Leber' U (fin n. *maksa*)

8. z ü r j. Lu. P *ud-*, PO *ud-* 'tränken, zu trinken geben (Lu. P PO), füttern und tränken (P)'

v o t j. S *ud-* 'tränken, zu trinken geben, mit Getränk bewirten; Speise vorsetzen od. reichen', K *ud-: vu udene* 'tränken (mit Wasser)' (*vu* 'Wasser')

< **amta-* 'geben' FU (fin n. *anta-*, lapp N *vuow'de-*)

9. z ü r j. S -*ul-*, P -*iv*: *žož-ul*, *žež-iv* 'Raum, Keller unter dem Fußboden' (*žož*, *žež* 'Fußboden'), PO *ul* 'das Untere'

v o t j. S *ul*, G *ul* 'Unterteil, Unterraum, Unteres', K -*el*: *kun-el* 'Amhöhle, Achselgrube'

< **ala* 'Raum unter etw., Unter-, das Untere' U (fin n. *ala*, lapp N *vuolle*)

10. z ü r j. S P *vug* 'Griff, Handgriff, Handhabe, Henkel, Öhr', PO *vug* 'Henkel, Griff'

v o t j. J *vug* 'Bogen, Henkel (an Gefäßen)'

< **vanka* 'Griff, Henkel (an Gefäßen)' FP (fin n. *vanka*)

B. > öspermi **o*

1. z ü r j. S P *koj-* '(Wasser auf den Badestubenofen) gießen (S P), gießen, ausgießen, (werfend) ausschütten (S)', SO *koj-* 'лить, бросать'

v o t j. S *kujal-*, (WICHM.) G *kujal-* 'werfen'

< **kaja-* 'werfen' FU (m o r d. E M *kaja-*)

2. z ü r j. S P *kol-* 'bleiben, zurückbleiben, nachbleiben, übrigbleiben', PO *ku-l-* 'zurücklassen, weglassen'

v o t j. S *kěl'*, K *kěl'*, (WICHM.) G *kěl'i*- 'bleiben, nachbleiben, übrigbleiben',
S *kelt'*, (WICHM.) G *kelt'i*- 'weglassen, zurücklassen'

< **kaδ'a*- 'lassen, verlassen, bleiben' U (f i n n *katoa*-, l a p p N *guodde*-)

3. z ü r j. Le. *komıl'*, Ud. *komel'* 'Schale, Hülse (von Früchten, Gemüse)',
PO *ku-mıl'* 'кожура (брюки, картошки, репы, редьки)'

v o t j. S *kumel'* 'die abgezogene Rinde des Lindenbastes'

< **kama* 'Schale' U (f i n n *kamara*)

4. z ü r j. —

v o t j. S *kwačkal*- 'einstürzen, einfallen', *kwačkat*- 'zerschlagen, aufreißen',
(WICHM., közli TOIV.: FUF 19:123) G *kwačkal*- 'zerbrechen, auseinanderfallen'
(z. B. Brücke)'

< **kačka*- 'reißen, entzweigehen, zerrissen werden' FP (f i n n *katkea*-,
katkaa-)

5. z ü r j. S Lu. *okti*- '(eine Falle od. eine Fangeisen) aufstellen', SO
okti- 'насторожить звероловное оружие'

v o t j. —

< **akta*- 'aufhängen, -stecken, -stellen (Falle, Netz)' FU (f i n n *ahta*-)

6. z ü r j. S *šo*, *šp* 'hundert'

v o t j. S *šu*, K *šu*, (WICHM.) G *šu* id.

< **sata* 'hundert' FU (f i n n *sata*, l a p p N *čuotte*)

7. z ü r j. S *voškol*, P *oškel*, *oškev*, PO *u-škol* 'Schritt', S *vošlal*-, P *ošlal*-
'schreiten', PO *u-škelt*- 'einen Schritt machen'

v o t j. (WIED.) *učkıl* 'Schritt'

< **aške* (~ -l₃), *ačke* (~ -l₃) 'Schritt' U (f i n n *askel*)

Összegezve:

$$\left\{ \begin{array}{ll} a > u, & \text{ha a 2. szótagban } a \text{ van: 8 esetben} \\ & (A/1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10) \\ a > u, & \text{ha a 2. szótagban } \varepsilon \text{ van: 2 esetben} \\ & (A/4, 5) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{ll} a > \varphi, & \text{ha a 2. szótagban } a \text{ van: 6 esetben} \\ & (B/1, 2, 3, 4, 5, 6) \\ a > \varphi, & \text{ha a 2. szótagban } \varepsilon \text{ van: 1 esetben} \\ & (B/7) \end{array} \right.$$

Az előpermi első szótagi *a*-nak *u*-vá, illetőleg *φ*-vá alakulásában a nem-első szótagi *a* — példáink szerint — nem játszik szerepet. Azt várhattuk volna, hogy a 2. szótagi *a* — a horizontális harmónia hatóerejénél fogva — az esetek többségében megakadályozza az első szótagi *a* teljes zárulását (*>u*). Várakozásunkkal ellentétben azonban az *a > u* változásnál is túlnyomórészt *a* állt a nem-első szótagban.

Előpermi *o

A. > őpermi *u

1. z ü r j. S *ju*, PO *ju* 'Fluß'

v o t j. (WICHM.) G *ju*: *ju-šur* id.

< **joke* 'Fluß' U (f i n n *joki*, l a p p N *jokká*)

2. z ü r j. S P *juš* (*jušk-*), PO *juš* 'Schwan'
 v o t j. S K *juš*, (WICHM.) G *juš* id.
 < **jonkće* ~ *jokće* 'Schwan; Cygnus cygnus' FU (fin n *joutsen*, l a p p N *njuk'čá*)
3. z ü r j. Vm. *kuda* 'большая деревянная посуда без крыши (для муки, зерна), пудовка'
 v o t j. S *kudo* 'eine Art großer Korb', (WICHM.: MSFOu. 21:77) Uf. *kudo* 'großer Korb'
 < **konte* 'Korb, Ranzen aus Birkenrinde' FP, ? FU (fin n *kontti*)
4. z ü r j. S *kul-*, P *kuv-*, PO *kul-* 'sterben'
 v o t j. S K *kul-*, (WICHM.) G *kul-* id.
 < **kolę* 'sterben' U (fin n *kuole-*)
5. z ü r j. S *ñul-*, P *ñuv-*, PO *ñul-* 'lecken'
 v o t j. S *ñul-*, (WICHM., közli Uor.: MSFOu. 65:53) G *ñul-* id.
 < **ñole-* 'lecken' U (fin n *nuole-*, l a p p N *njoallo-*)
6. z ü r j. S *pul* 'Preiselbeere', PO *pul* 'Preiselbeerenstrauch'
 v o t j. —
 < **pola* 'Beere' FU, ? U (fin n *puola*)
7. z ü r j. S P PO *šur* 'Horn'
 v o t j. S K *šur*, (WICHM.) G *šur* id.
 < **šorwa* 'Horn' FU (fin n *sarvi*, l a p p N *šoar've*)
8. z ü r j. S *šural-*, P *šurav-* 'trocknen (intr.; an der Luft, z. B. das Gewachsene)'
 v o t j. —
 < **šorwa* 'trocken; trocken werden' U (l a p p N *soar've*)
9. z ü r j. Le. Ud. P PO *ur* 'Eichhörnchen (Le. P PO); Kopeke (Ud.); Eichhörnchenfell als Einheit in der Geldzahlung, Kopeke (Le.)'
 v o t j. —
 < **ora* 'Eichhörnchen' FP, ? U (fin n *orava*, l a p p N *oar're*)
10. z ü r j. S *vuzal-*, P *vuzav-*, PO *vuzal-* 'verkaufen'
 v o t j. S K (WICHM.) G *vuz* 'Ware, Handel', S *vuzal-* 'verkaufen'
 < **wosa* 'Ware, Handel' FU (fin n *osta-*)

B. > őspermi *q

1. z ü r j. S *-ka*, P *-ku*, PO *-ku*: *ker-ka*, *ker-ku*, *kó-r-ku* 'Haus, Stube' (*ker*, *kó-r* 'Balken')
 v o t j. S *-ka*: *kor-ka* 'Haus', K *kvala* 'wotjakische Sommerhütte', G *-ka*: *korka* 'Haus, Stube'
 < **kota* 'Zelt, Hütte, Haus' FU (fin n *kota*, l a p p N *goatte*)
2. z ü r j. Peč. V *kor* 'Blatt (an Bäumen, Pflanzen)', PO *kur* 'Blatt'
 v o t j. S *kwar* 'Blatt, Baumblatt, blättriges Gras', (WICHM.) G *kwar* 'Blatt, bättriges Kraut, Stengel'
 < **kore* v a g y **korwa* 'Blatt' FU (**korwa* abban az esetben, ha a finn *korva* 'Ohr' idetartozik) (? fin n *korva*, l a p p N *goar've*)
3. ? z ü r j. V Ud. *kolas* 'aus Pfählen und Reiserh hergestellt, ugf. eine Klammer langes Fischwehr am Flußufer'
 v o t j. —
 < **kola* 'aus Pfählen und/oder Reiserh hergestelltes Fischwehr' FU (fin n *kola*)

4. ? z ü r j. S *kos-*: *kosni pižjen* 'auf Grund stoßen (Boot)', (Uot., közli E. ITK.: FUF 31:274) SO *kos-*: *pižjis kosis* 'sein Boot stieß auf Grund'

v o t j. —

< **koske-* 'anrühren, berühren' FP (f i n n *koske-*, l a p p N *guos'kâ-*)

5. z ü r j. Le. *koš*, Ud. *koš(k-)*, P *košk* 'Wasserfall, Stromschnelle', PO *kušk* 'перекат, место в реке с быстрым течением с мелкой галькой'

v o t j. —

< **koške-* 'Wasserfall, Stromschnelle' FP (f i n n *koski*, l a p p N *guoi'kâ*)

6. z ü r j. S P *on* (*onm-*), P *un*, PO *un* 'Schlaf'

v o t j. S *um* (*umm-*), K *um* 'Schlaf, Traum, Traumbild' J *um* (*unm-*), (WICHM. MSFOu. 36:15) G *um* 'Schlaf'

< **oda-mə* 'Schlaf; Traum' FU (m o r d. E *udomo*, M *udoma*)

7. ? z ü r j. S *šoćci-*, P *šoćciš-*, PO *šuw-ćci-* 'ruhen'

? v o t j. G *šutetsk-* 'sich ausruhen, sich erholen, Ruhe halten'

< **šoka-* 'seufzen; ruhen' FU (? f i n n *huokaa-*)

8. z ü r j. S *vož*: *kerka-vož* 'Raum vor dem Haus', P *ož* 'Vorderseite, Raum vor etw.', PO *už* 'Vorderraum, Vorderes'

v o t j. S *až*, K G *až*, *až* 'Vorderteil, Vorderraum; Ort, Platz (im allgemeinen); Kleidschoß, Vorderteil des Kleides'

< **ońca* 'Vorder-, Vorderes, Vorderteil' FP, ? FU (f i n n *otsa*)

9. z ü r j. Pr. *vožir* 'Hauer, Hauzahn; Eckzahn (Augenzahn)', Ud. *vezir* 'Hauer, Hauzahn'

v o t j. S *važer*, K *važer*, G *važer* id.

< **ońca-re* 'Hauer, Hauzahn' FU (—)

10. z ü r j. Pr. V *vož* 'Wehr zum Fangen von Fischen (Pr.); durch den Fluß gemachte Pfahlreihe, an der die Netze (beim Fischen) befestigt werden (V)'

v o t j. —

< **woča* 'Zaum, Fischzaum; mit Wehr fischen' U (f i n n *otava*, *otama*, l a p p N *oacce*)

Összegezve:

$$\left\{ \begin{array}{l} o > u, \text{ ha a 2. szótagban } a \text{ van: 5 esetben} \\ \quad (A/6, 7, 8, 9, 10) \\ o > u, \text{ ha a 2. szótagban } e \text{ van: 5 esetben} \\ \quad (A/1, 2, 3, 4, 5) \\ o > \varrho, \text{ ha a 2. szótagban } a \text{ van: 8 esetben} \\ \quad (B/1, 2, ?3, 6, ?7, 8, 9, 10) \\ o > \varrho, \text{ ha a 2. szótagban } e \text{ van: 2 esetben} \\ \quad (B/?4, 5) \end{array} \right.$$

Példáink azt mutatják, hogy az előpermi első szótagi *o* őspერი kori fejlődését a nem-első szótagi *a* bizonyos mértékben befolyásolta. Az $o > u$ változásnál a 2. szótagi *a* és *e* számaránya egyforma, viszont az $o > \varrho$ változásnál az *a* kétségtelenül mennyiségi fölényben van az *e*-vel szemben. Levonhatjuk tehát azt az óvatos következtetést, hogy előpermi * $o >$ őspერი * ϱ változás esetén a nem-első szótagban — minden valószínűség szerint — *a*-nak kellett állnia. Ugyanakkor nem bizonyítható, hogy a 2. szótagi *a* mindenkor megakadályozta volna az *o* teljes zárulását *u*-vá.

Előpermi *u

> őspermi *ü

1. ? z ü r j. SP *jir*, PO *jör* 'tiefe Stelle (im Wasser)'

v o t j. —

< **jurma* 'tiefe Stelle im Wasser (im Fluß od. See)' FU, ? U (l a p p N *jör'bme*)2. z ü r j. S *kil*-, P *kiv*-, PO *köl*- 'hören'v o t j. S *kil*-, G *kilē*- id.< **kule* 'hören; ? Ohr' FU, ? U (f i n n *kuule*-, l a p p N *gullā*-)3. z ü r j. S *kilal*-, P *kivav*- 'stromabwärts treiben (intr.)', S *kilt*-, P *kivt*- 'mit dem Strom fahren od. schwimmen' PO *költ*- 'auf dem Wasser fließen'

v o t j. —

< **kulke*- 'sich bewegen, gehen (zu Lande und zu Wasser)' U (f i n n *kulke*-, l a p p N *göl'gā*-)4. z ü r j. SP *kimes*, PO *kemə-s* 'Stirn'v o t j. S *kimes*, K *kemes* id.< **kuma* 'gebeugte, umgestürzte Lage; sich beugen' U (f i n n *kumo*, *kumara*, l a p p N *gomo*)5. z ü r j. S *kiz*-, (WOL.—RÉD.) P *kizet*- 'husten', Ja. *kəzət*- 'кашлять'v o t j. S *kiz*-, *kiz*-, K *kez*- id.< **kuse* 'Husten; husten' U (l a p p N *gossā*-)6. z ü r j. S *lī*, PO *lə* 'Knochen'v o t j. S *lī*, K *lē*, (WICHM.) G *lī* id.< **luwe* 'Knochen' U (f i n n *luu*)7. z ü r j. S *līd*, P *vid* 'Zahl, Rechnung', PO *loddī*- 'rechnen, zählen'v o t j. S *līd*, K *led*, G *līd* 'Zahl'< **luke* 'Zahl, Anzahl; zählen, rechnen' FU, ? U (f i n n *luke*-, l a p p N *loge*)8. z ü r j. *līm*, P *vīm*, PO *lēm* 'Schnee'v o t j. S *līmī*, K *lēmē*, (WICHM.) G *līmī* id.< **lumē* 'Schnee' FP, ? FU (f i n n *lumi*)9. z ü r j. *mīr*: S *mīr-pon* 'Multbeere' (*pon* 'Ende, Anfang, Spitze')

v o t j. —

< **mura* 'Sumpf-, Multbeere; Robus chamaemorus' U (f i n n *muurain*, *muurama*)10. z ü r j. Lu. *miški*-, PO *miška-l*- 'sich waschen'v o t j. S *mišk*-, K *mešk*-, (WICHM., közli Uot.: MSFOu. 65:321) G *miški*- 'waschen'< **muške*- (*moške*-) 'waschen' U (é s z t *möske*-)11. z ü r j. S *pički*-, P *pički*- 'ausdrücken, auspressen'

v o t j. —

< **puńća*- ~ *puća*- 'drücken, pressen, auspressen' FU (l a p p N *báčće*-)12. z ü r j. S *pīr* : *pīr-nol* 'Bohrer (Werkzeug) (*nol* 'Pfeil)', Lu. *pīred*- 'durchbohren (mit dem Bohrer)', P *pīr* 'durch, hindurch'v o t j. S *pīr*, K *per*, (WICHM.) *pīr* 'durch'< **pura* 'Bohrer; bohren' U (f i n n *pura*, l a p p N *börre*)13. z ü r j. S *sīl*, P *siv*, PO *səl* 'ungefroren, geschmolzen'

v o t j. (URSz.) *silmj-* 'развариться (напр. о картошке)'
 < **sula* 'geschmolzen, aufgetant; schmalzen, tauen' FU (fin n *sula*,
sulaa-)

Összegezve:

$$\left\{ \begin{array}{l} u > \ddot{u}, \text{ ha a 2. szótagban } a \text{ van: 6 esetben} \\ \quad (1, 4, 9, 11, 12, 13) \\ u > \ddot{u}, \text{ ha a 2. szótagban } e \text{ van: 7 esetben} \\ \quad (2, 3, 5, 6, 7, 8, 10) \end{array} \right.$$

Már az előzőek során megállapítottuk, hogy az ősspermi első szótagi *u* igen korán átkerült a centrális sorba, s ennek okát hangsúlytalan helyzetében láttuk. A felsorolt etimológiák azt mutatják, hogy a 2. szótagi magánhangzó teljes közömbös volt az *u* alakulását tekintve. Egyet azonban meg kell jegyez-nünk, mégpedig azt, hogy az *u > \ddot{u}* változás korában feltehetően csak alsó és középső nyelvtálasú magánhangzók álltak még a nem-első szótagban, ugyanis ez a változás — mint már bemutattuk — az ősspermi kor legkorábbi szakaszában ment végbe, semmi okunk sincs tehát arra gondolni, hogy a 2. szótagban már ekkor lezajlott a nagyarányú zártabbá válási folyamat. A 2. szótagi magánhangzók zártsági foka természetesen semmiféle hatást nem gya-korolhatott az előpermi *u* sorsára. Ugyanakkor fölvetődik a kérdés, nem játsz-hatott-e szerepet az akkori nem-első szótagi vokálisrendszer az *u*-nak centrális hanggá válásában. Más szóval, milyen magánhangzók voltak a nem-első szó-tagban az eredeti *a* és *e* helyén? Az *u*-nak a centrális sorba kerülését eddig csak a hangsúlyviszonyokkal magyaráztuk. Most azonban tovább lépünk, s feltesszük, hogy az ősspermi centrális sor kialakítását megindító folyamat (*u, \ddot{u} > \ddot{u}*) nem csupán a hangsúllyal, hanem talán a nem-első szótagi vokaliz-musban történt változásokkal is magyarázható. Ezt a feltevésünket részlete-sebben a későbbiek során fejtjük ki.

Előpermi **e*

> ősspermi *ö* (? *ó*)

1. z ü r j. S *nîl*, P *nîv* 'Pfeil', PO *nîul-*: *gem-nîul* 'Blitzstrahl'
 v o t j. S *nîl*, *nól*, *nêl* 'flacher Pfeil', (WICHM.: FUF 15:10, 35) 'Pfeil'

< **nêlê* 'Pfeil' U (fin n *nuoli*, l a p p N *njuollâ*)

2. z ü r j. S *sen* 'Ader, Sehne'

v o t j. S *sôn* 'Sehne, Flechse', (WICHM.: MSFOu. 36:53) G *sen* 'Sehne'

< **señe* 'Ader; Sehne' U (fin n *suoni*, l a p p N *suodná*)

3. z ü r j. S P *ver*, PO *vur* 'Wald'

v o t j. S *vîr*, K *ver* 'Hügel, Anhöhe', (WICHM., közli Uot.: MSFOu. 65:54)
 G *vîr* id.

< **were* 'Berg' FU, ? U (fin n *vuori*)

Az általunk átvizsgált etimológiai anyagban csak kevés példát találtunk az előpermi **e* fejlődésére, s ezért idekapcsoljuk az ITKONEN által felsorolt szóegyeztetéseket is, amelyekben ITKONEN természetesen nem **e*-ből, hanem **ö*-ből indul ki:

4. z ü r j. *lēm*, PO *lūm* 'Faulkirsche, Traubenkirsche'

v o t j. *lēm* id.

~ finn *tuomi*, l a p p *duobmâ* (FUF 31: 166)

5. z ü r j. *šēm*, P O *šum* 'Fischsuppe'

v o t j. *šēm* id.

~ finn *suomu*, l a p p *čuobmâ* (uo.)

6. z ü r j. S *velalni*, P O *voravni*, P O *vo-lal-* '(mit dem Messer) hobeln, schaben, schnitzeln'

v o t j. *velîni*, *velni* id.

~ finn *vuolla*, l a p p *vuollât* (uo.)

Az ITKONENTől átvett etimológiák finn, illetve lapp megfelelői azt mutatják, hogy mindegyik szó nem-első szótagjában eredetileg középső nyelvállású magánhangzó volt (a mi eddig jelölésünk szerint, amely a vertikális magánhangzó-harmónia alapján született: *e*). Ezek után összegezésünk a következő: mind a hat (6) szóegyeztetésben 2. szótagi *e*-t tehetünk fel, vagyis egy középső nyelvválású magánhangzót. Ennek a magánhangzónak az ősspermi nem-első szótagi rendszerben való elhelyezkedése, pontosabban veláris-palatalis, illetőleg labiális-illabiális volta természetesen még nem tisztázott.

Előpermi *ä

A. > ősspermi *ö

1. z ü r j. V *čelal-* 'schneiden'

v o t j. (URSz.) *čališ* : *čališ karîni* 'затесать кол'

< *šälä- (? ~ čälä-) 'schneiden' FU (fin n *säle*, l a p p N *čalle-*)

2. z ü r j. S P *jéz* 'Volk, Leute, Menschen, andere (Leute), Fremder, anderer; fremd', P O *jöz* 'Zeit'

v o t j. S K *jöz* 'Gelenk; Halmknoten', (WICHM., idézi Uot.: MSFOu. 65:331) G *jöz* 'Gelenk'

< *jäse (*jäsne) 'Glieder, Gelenk' FP, ? FU (fin n *jäsen*)

3. z ü r j. S Lu. *kelt-*, V *kevt-* 'mit dem Zugnetz fischen (S V), aus der Suppe die besten Bissen herausfischen (Lu.)'

v o t j. S K *kalt-*, (WICHM.: MSFOu. 36:73) G *kaltî-* 'mit dem Zugnetz fischen'

< *kältä- 'fischen (mit dem Zugnetz)' FP (c s e r. *keldä-*, *keldē*)

4. z ü r j. S *pel*, P *pev*, P O *pól* 'Seite; eines von einem Paar'

v o t j. S *pal* 'Seite, Gegend, Weltgegend; Zeitabschnitt; halb, Hälfte; eines von zwei zusammengehörenden Dingen (z. B. Augen, Füße, Stiefel)', (WICHM.)

G *pal* 'Seite, Gegend; halb, Hälfte'

< *pälä 'kalb, Hälfte; Seite' U (l a p p N *bælle*)

ITKONEN:

5. z ü r j. *kesjîni*, P O *kô-sji-* 'versprechen, wollen'

v o t j. *kosîni* id.

~ finn *käskeä* (FUF 31:172)

6. z ü r j. *reped* 'Rauchloch'

v o t j. *žopi* id.

~ finn *räppänä*, l a p p *ræppen* (uo.)

7. z ü r j. *tel*, P O *tól* 'Winter'

v o t j. *tol* id.

~ finn *talvi*, l a p p *dal've* (i. h. 173)

B. > óspermi *ó ~ *ô

1. z ü r j. V Ud. *čer* 'Schienbein (V), Schaft des Schuhwerks, Stielschaft (Ud.)', S *kok-čer* 'Schienbein' (*kok* 'Fuß, Bein'), Peč. *čerēs*, PO *ču-res* 'Strumpf'
v o t j. —

< *čaje-rə 'Stiel, Schaft' FP (finn *sääri*)

2. ? z ü r j. S *jel*, P *jēv*, PO *jól* 'Milch'

? v o t j. (WICHM.: MSFOu. 36:5) S G *jel*, K *dól* id.

< *jälte 'Baumsaft' FP (? finn *jälsi*)

3. z ü r j. S P *jē*, PO *ju* 'Eis'

v o t j. S *jó*, K *dó*, G *jē* id.

< *jāne 'Eis' FU (finn *jää*, lapp N *jiegnâ*)

C. > *ε

1. z ü r j. S P *sep*, PO *sóp* 'Galle'

v o t j. (WIED.) *sep*, S *sep*, (WICHM., közli Uot.: MSFOu. 65:425) Uf. *sep* id.

< *säppä 'Galle' FU (finn *sappi*, lapp N *sap'pe*)

ITKONEN:

2. z ü r j. *leşedni*, PO *ló-šit-* 'ordnen, bereiten, anpassen'

v o t j. *leşalni* id.

~ lapp *laččet* < (? *läšä-) (FUF 31:174)

3. z ü r j. *ses* 'Schmutz, Unreinigkeit, schutzig, garstig'

v o t j. *ses* id.

~ lapp O *sak'se (= T *sāikse*) (uo.)

4. z ü r j. *šektalni*, PO *šo-ktal-* 'Bastschuhe flechten od. flicken'

v o t j. *šektanī* id.

~ lapp *čiektât* (uo.)

D. > óspermi *a

1. z ü r j. *kač*: Ud. *kač-pomel* 'Wacholder' (*pomel* 'junger, kleiner Nadelbaum überh.)'

v o t j. —

< *kāčə (*käčne*) 'Wachholder' FU (? lapp N *gāskās*)

2. z ü r j. —

v o t j. (WICHM.: FUF 3:110) B *naal-* 'nachsehen, schauen, betrachten'

< *näke- 'sehen, schauen' FU (finn *näke-*, lapp N *niegâdi-*)

ITKONEN:

3. ? z ü r j. *malalni* 'anfühlen, betasten'

v o t j. —

~ ész t *mälestada* (FUF 31:127)

4. z ü r j. —

v o t j. *paš*: *paš-pu*, *paš-mul'i* 'Haselnuss'

~ finn *pähkinä* (uo.)

E. > óspermi *o

1. z ü r j. S P PO *mort* 'Mensch'

v o t j. S (WICHM.) G *murt*, K *mort* id.

< *märtä 'Mensch, Mann' FP (m o r d E *mirde*, M *mirä*; < *aveszta maräta*-)

ITKONEN:

2. z ü r j. *loknj*, SO *loknj*, PO *lo-k(t)*- 'kommen'

v o t j. *liktiñi* id.

~ finn *lähteä* (FUF 31:172)

3. z ü r j. *ok'tiñi* PO *o-kti*- 'abhauen, fällen'

v o t j. —

~ lapp O *ak¹tet (= Sk. *āx̄ted*) (i. h. 173)

4. z ü r j. (auch SO, PO) *pon*, *pom* 'Ende, Anfang, Spitze'

v o t j. *pum*, *puñ* id.

~ finn *pää* (< *päñä) (i. h. 172)

F. > öspermi *ü

1. z ü r j. P *kir* 'Specht', V P *šed-kir* 'Schwarzspecht' (*šed* 'schwarz')

v o t j. S *kir* 'Specht'

< *kärke 'eine Art Specht, Picus' FW, ? FP (fin n *kärki*)

2. z ü r j. —

v o t j. (MUNK.: Nyr. 56:137) K *mēl* 'Brust des Menschen od. des Tieres',

(WICHM.) G *mīl-az* 'Herzgrube' (*az* 'vordere Seite, Vorderraum')

< *mälke(*mälve*) 'Brust' FU (lapp N *miel'gá*)

3. z ü r j. S P *šin*. 'Kühling, Rohrkarpfen; Leuciscus idus'

v o t j. —

< *säwnä 'eine Fischart' FU (fin n *säynäs*)

4. z ü r j. Pr. *sīned*, V *šīned* 'nach einem Feuer aufsteigender, wie blaue Luft schwebender Rauch (Pr.), Ausdünstung bei heißem Wetter, warmer Dampf (V)'

v o t j. —

< *säñe 'Luft' FU (fin n *sää*)

Összegezve:

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} > \acute{o}, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a}: 4 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (A/1, 3, 4, 6) \\ \ddot{a} > \acute{o}, \text{ ha a 2. szótagban } e: 3 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (A/2, 5, 7) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} > (>\acute{o}) > \acute{o}, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a}: — \\ \ddot{a} > (>\acute{o}) > \acute{o}, \text{ ha a 2. szótagban } e: 3 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (B/1, 2, 3) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} > e, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a}: 3 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (C/1, 2, 3) \\ \ddot{a} > e, \text{ ha a 2. szótagban } e: 1 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (C/4) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} > a, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a}: — \\ \ddot{a} > a, \text{ ha a 2. szótagban } e: 4 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (D/1, 2, 3, 4) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} > o, \text{ ha a 2. szótagban: } \ddot{a}: 3 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (E/1, 3, 4) \\ \ddot{a} > o, \text{ ha a 2. szótagban } e: 1 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (E/2) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} > \ddot{u}, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a}: 1 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (F/3) \\ \ddot{a} > \ddot{u}, \text{ ha a 2. szótagban } e: 3 \text{ esetben} \\ \quad \quad \quad (F/1, 2, 4) \end{array} \right.$$

Az előpermi első szótagi $\ddot{a}$ őpermi kori fejlődése igen változatos. Példáinkat áttekintve azt mondhatjuk, hogy a zártsági fok szerinti alakulásban néhol szerepet játszhatott a 2. szótag vokalizmusa. Gondolunk itt az őpermi $*\ddot{o}$ további zárulására ($*\ddot{q}$), az $*\ddot{a} > o$ változásban a nem-első szótagi alsó nyelvállású magánhangzó esetleges hatására, továbbá a 2. szótagi vokálisnak az $\ddot{a} > \ddot{u}$ -t elősegítő szerepére. Ez utóbbi változás idején a nem-első szótagban valószínűleg már csak felső nyelvéllású magánhangzó állhatott. Megkockáztathatjuk még azt a feltevést, hogy az $\ddot{a}$ -nek alsó nyelvéllású ε -ként való megmaradására is hathatott a 2. szótagi alsó nyelvéllású hang. Ugyanilyen hatást azonban nem mutathatunk ki az $\ddot{a} > a$ változás esetében.

Előpermi $*e$

A. $>$ őpermi $*o$

1. z ü r j. S *kol-* 'nötig sein', P *kov-* 'id., müssen', PO *ko-l-* 'nötig sein'
v o t j. S *kul-*, (WICHM.) G *kul-* 'nötig, notwendig sein (S G), müssen (G)'
< $*kelke-$ 'nötig sein, müssen, sollen' FU (l a p p N *gäl'gä*)
2. z ü r j. S P *kor-*, PO *kor-* 'bitten, einladen'
v o t j. S *kur-*, (WICHM.) G *kurê-* 'bitten'
< $*ker(j)\ddot{a}-$ 'bitten' FU (? f i n n *kerjää-*)
3. z ü r j. (UOT., közli E. ITK.: FUF 31:269) SO *kos*, Lu. *kos* 'Zwischenraum', S P *piñ-kos* 'Raum zwischen zwei Zähnen (S), Raum zwischen zwei Pfählen im Heusschober (S P)' (*piñ* 'Zahn'), PO *kosp* 'Zwischenraum'
v o t j. S *kusip*, (WICHM.) G *kusip* id.
< $*keske$ 'Mitte, Zwischenraum, Abstand' FP (f i n n *keski*, l a p p N *gäs'kâ*)
4. z ü r j. S *ol-*, P *ov-*, PO *o-l-* 'leben, sein'
v o t j. S *ul-*, (WICHM.) G *ulê-* id.
< $*elä-$ 'leben' U (f i n n *elä-*, l a p p N *ælle-*)
5. z ü r j. S *ord-lî*, P *ord-vî*, PO *ord-lî* 'Rippe'
v o t j. S *urd-lî*, K *urd-le* id. (*lî* 'Knochen')
< $*ertä$ 'Flanke, Seite' FP (l a p p N *ær'te*)
6. z ü r j. S P PO *poz* 'Nest'
v o t j. S *puz* 'Hode, Ei', K *pez* : *kurek-pez* id. (*kurek* 'Hahn, Henne'), (WICHM.) G *puz* 'Hode; Horst, Bau'
< $*pesä$ 'Nest' U (f i n n *pesä*, l a p p N *bæsse*)
ITKONEN:
7. z ü r j. (auch SO) *požem* 'Kiefer'

v o t j. *pužim* id.

~ finn *petäjä*, lapp *bæcce* (FUF 31:177)

8. z ü r j. (auch SO) *tsoz*, *tšož* 'Oheim, Onkel'

v o t j. *tšuž* id.

~ finn *setä*, lapp *čæcce* (uo.)

B. > őspermi *o

1. z ü r j. LU *koj*- 'balzen', P *tur-koj*- 'zaubern, besprechen, verzaubern, wahrsagen', PO *kut* 'ток, токование'

v o t j. —

< **keje* (*käjä*), 'Balz; balzen' FU (? lapp N *gikkä*)

2. z ü r j. P *kor* 'Innenrinde, Borke, Baumrinde', SO *kop* 'kopa'

v o t j. S *kur*, Uf. *kır* 'Stück, Baumrinde'

< **kere* 'Rinde' FU (finn *keri*, lapp N *gárrá*)

3. z ü r j. P *moš*, V PO *muš*: *mala-muš* 'Biene' (*mala* < *ma* 'Honig')

v o t j. S *muš*, K *muš*, *muš*, (WICHM.) G *muš* id.

< **mekše* 'Biene; Apis mellifica' FU (finn *mehiläinen*)

4. z ü r j. S P *ńol*, PO *nuł*, *ńuł* 'vier'

v o t j. S *ńuł*, K *ńuł*, J *ńuł*, (WICHM.) G *ńuł* id.

< **ńeljä* (*neljä*) 'vier' FU (finn *neljä*, lapp N *njæl'ljē*)

5. z ü r j. S *pol*-, P *pol*-, *pov*-, PO *puł*- 'fürchten'

v o t j. (WIED.) *pulj*, (WICHM.: FUF 15:36) MU *puwi*- id.

< **pele*- 'fürchten, sich fürchten' U (finn *pelkää*-, lapp N *bállá*-)

6. z ü r j. S P *pon*, PO *pun* 'Hund'

v o t j. S *puni*, K *pene*, (WICHM.) G *punē* id.

< **pene* 'Hund' FU (finn *peni*, lapp N *bænâ*)

7. z ü r j. —

v o t j. S *pukjč*, *pukjč*, K *pukęš*, (WICHM., közli Toiv.: FUF 19:101) G *pukjč* 'Pfeil (S K), Bogen (G)'

< **pekše* 'Pfeil (mit stumpfer Spitze?)' FU (cser. *pikš*, *pikš*)

8. z ü r j. S P *sod*-, PO *su-d*- 'sich vermehren'

v o t j. —

< **sente*- 'sich vermehren, geboren werden' FU (finn *synty*- > lapp N *šäd'dä*-)

9. z ü r j. S *voj*, P *oj*, PO *uj* 'Nacht'

v o t j. S G *uj*, K *uj* id.

< **eje* (*üje*) 'Nacht' FU (finn *yö*, lapp N *iggjâ*)

ITKONEN:

10. z ü r j. *lol*, *lov*, SO *löl*, PO *lul* 'Atem, Geist'

v o t j. *lul*, *lul* id.

~ finn *löyly* (< **lewł*), lapp *liew'lá* (FUF 31:176)

C. > őspermi *ü

1. z ü r j. S *gic* 'Karausche; Cyprus carassius'

v o t j. —

< **kečä* 'eine Fischart' FU (finn *keso*, *kesämä*)

2. z ü r j. S *kič* 'Ohrring, Monhof, Sonnenring; Schlinge (an einem Fanggerät)', PO *keč* 'Ring'

- v o t j. S *kič*, *kiš*, K *keš* 'Schlinge, Schleife'
 < **kečä* 'Kreis, Ring, Reifen' FU (fin n *kehä*)
3. z ü r j. S *kil*, P *kiv*, PO *kol* 'Zunge, Sprache, Rede, Wort'
- v o t j. S *kil*, K *kel*, G *kil* id.
 < **kele* 'Zunge, Sprache' U (fin n *kieli*, l a p p N *giellä*)
4. z ü r j. S *lij*, P *vij*- 'schießen; erschießen (S P), werfen (S)', PO *li*- 'schießen'
- v o t j. —
 < **lewe*- 'werfen; schießen' FU (fin n *lyö*-)
5. ? z ü r j. Ud. *lem* 'Gallerte, Gelee'
- v o t j. S *lim*, K *lem* 'Scherbett'
 < **leme* 'Saft, Suppe' FU (fin n *liemi*, l a p p N *liebmä*)
6. z ü r j. S P *mun*-, PO *mun*- 'gehen, fahren'
- v o t j. S *mîn*-, K *mên*-, (WICHM.) G *mînî*- 'gehen'
 < **mene*- 'gehen' U (fin n *mene*-, l a p p N *männä*-)
7. z ü r j. S *nîl*, P *niv*, PO *nol* 'Tochter; Mädchen'
- v o t j. S *nîl*, K *nel*, (WICHM.) G *nîl* id.
 < **nejde* 'Mädchen, Jungfrau, Tochter' U (fin n *neiti*)
8. z ü r j. S P *nîr*, PO *nør* 'Nase (S P PO), Schnauze, Schnabel (S P)'
- v o t j. S *nîr*, K *ner*, (WICHM.) G *nîr* 'Nase, Schnabel'
 < **nere* 'Nase, Schnabel, Schnauze, Rüssel' U (l a p p N *nierrä*)
9. z ü r j. Le. *nud* 'Stiel, Griff'
- v o t j. S *nîd*, K *ned*, (WICHM.) G *nîd* 'Schaft, Stiel'
 < **nerŋe* 'Schaft, Stiel, Griff (am Messer, Axt usw.)' FP (l a p p L *nau'ta*)
10. z ü r j. S *nîl*-, PO *nol*- 'schlingen, verschlingen, auffressen (S), schlucken (PO)'
- v o t j. S *nîl*-, K *nel*-, (WICHM.: FUF 15:10) G *nîlî*- 'verschlingen, verschlucken'
- < **nele*- '(ver)schlucken, (ver)schlingen' U (fin n *niele*-, l a p p N *njiellä*-)
11. z ü r j. S P *ruč*, PO *ruč* 'Fuchs'
- v o t j. S *žiči*, K *džuče*, *žoči*, (WICHM.) G *žiči*, *žiči* id.
 < **repä* (~ -čs) 'Fuchs' FU (fin n *repo*, é s z t *rebane*)
- ITKONEN:
12. z ü r j. *mîl*, *mîv*, PO *møl*: *m*-.*kîd*-, *-ked* 'Verstand, Vernunft, Charakter'
- v o t j. *mîl*, *mîl-kîd* id.
 ~ fin n *mieli*, l a p p *miellä*

Összegezve:

$$\begin{cases} e > o, & \text{ha a 2. szótagban } \tilde{a} \text{ van: 6 esetben} \\ & \text{(A/2, 4, 5, 6, 7, 8)} \\ e > o, & \text{ha a 2. szótagban } e \text{ van: 2 esetben} \\ & \text{(A/1, 3)} \end{cases}$$

$$\begin{cases} e > o, & \text{ha a 2. szótagban } \tilde{a} \text{ van: 1 esetben} \\ & \text{(B/4)} \\ e > o, & \text{ha a 2. szótagban } e \text{ van: 9 esetben} \\ & \text{(B/1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10)} \end{cases}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} e > \ddot{u}, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a} \text{ van: 3 esetben} \\ \quad \quad \quad (C/1, 2, 11) \\ e > \ddot{u}, \text{ ha a 2. szótagban } e \text{ van: 9 esetben} \\ \quad \quad \quad (C/3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12) \end{array} \right.$$

Az előzőekben már idéztük ITKONEN megállapításait az $e > o$, illetőleg $e > \varrho$ változásoknak a 2. szótagi vokállissal való kapcsolatáról. A felsorolt példák valóban azt mutatják, hogy az előpermi $*e$ -ből 2. szótagi $\ddot{a}$ esetén nyíltabb (o) és 2. szótagi e esetén zártabb (ϱ) hang fejlődött. Bizonyos tehát, hogy ezekben a hangváltozásokban a horizontális magánhangzó-harmónia szabálya érvényesült.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az első szótagi e előpermi kori alakulásában — nézetünk szerint — két tendencia keresztezte egymást. Az őpermi vokálisrendszerben szükség volt o hangra, miután az eredeti előpermi o zártabbá vált (l. előbb!), ugyanakkor viszont a 2. szótagi magánhangzók körében ekkor már megindulhatott egy zártabbá válási folyamat, s ez — a horizontális harmónia törvénye szerint — hatott az első szótagra, aminek következtében az első szótag vokálisa igyekezett zártsági fokában közelíteni a 2. szótag vokálisához (ϱ). Nem kívánjuk ezzel a megjegyzéssel a nem-első szótagi $\ddot{a}$ -nek az $e > o$ változásban betöltött szerepét kisebbiteni, hanem pusztán az a véleményünk, hogy ezt a szerepet, azaz a nyíltabbá válást (ϱ helyett o) elősegítő hatást eltúlozni nem lehet, mert a rendszerkényszer alapján ennek a változásnak amúgy is végbe kellett mennie. Az $e > \varrho$ változásról viszont már nem mondhatjuk, hogy azt a rendszerkényszer diktálta volna. Itt csakis és kizárólag a nem-első szótag hatása érvényesülhetett.

A C. pontban felsorolt etimológiák az előpermi első szótagi e -nek harmadik őpermi kori fejleményét dokumentálják ($\ddot{u}$). ITKONEN szerint az őpermi $\ddot{u}$ (az ő jelölésében: $\ddot{y}$) előzménye nem $*e$, hanem $*\bar{e}$ (FUF 31:301). „Die Entwicklung des $*\bar{e}$ zu einem geschlosseneren Vokal als ursprünglich hat sich wiederum parallel mit dem Lautwandel des zweiten halbhengen Vokals, $*\bar{o}$, zu $*\varrho$ vollzogen. Eine Zwischenstufe in der Entwicklung $*e > \ddot{y}$ hat sicherlich das frühurperm. $*\ddot{y}$ gebildet.” (i. h. 301–2). Az őpermi $*\varrho$ -ról már elmondottuk, hogy előzménye nem hosszú magánhangzó ($*\bar{o}$), hanem előpermi $*\bar{e}$. Az őpermi $*\ddot{u}$ -nek egy palatális-illabiális hangból való fejlődésekor sincs okunk arra, hogy előpermi hosszú magánhangzóból induljunk ki. Ez a vélemény természetesen nem újkeletű, hiszen előzőleg már RÉDEI is másképpen magyarázta a *kieli*, *mieli* típusú szavakat, mint E. ITKONEN (UJb. 41:136). Az előpermi $*e$ egyfajta fejlődését már láttuk (o , ϱ). Jelen esetben az előpermi $*e$ -nek egy más irányú fejlődéséről van szó, mégpedig a centrális sorba való átkerüléséről és erős zártabbá válásáról. Utalunk arra, hogy az előpermi $\ddot{u}$ őpermi kori fejleményei között is szerepel az o és az $\ddot{u}$, s már ott előrebocsátottuk azt a feltevést, mely szerint a felső nyelvállású $\ddot{u}$ létrejött valószínűleg a 2. szótag hatásával magyarázható. Az előpermi $*\ddot{a}$ és $*e$ tehát két ponton hasonló fejlődési tendenciát mutat, azaz velarizálódik és centrálissá válik. Ez a tény is megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy fölösleges $*\bar{e} > \ddot{u}$ változásra gondolnunk, inkább arról van szó, hogy az őpermi kor egy bizonyos szakaszában az előpermi alsó és középső nyelvállású palatális-illabiális magánhangzók átkerültek a centrális sorba és több esetben zártabbá váltak. Az $\ddot{a}$ centrálissá válása elsősorban o -t eredményezett. A további zárulás (ϱ , $\ddot{u}$) a 2. szótaghoz

való igazodás következtében történt. Ehhez hasonló lehetett az *e* sorsa is, amely valószínűleg *ó* vagy *ő* fokon keresztül — az akkor már felső nyelvállású 2. szótagi vokális hatására — *ü*-vé zárult. Az *e* > *ü* változást dokumentáló etimológiákban — amint láttuk — a nem-első szótag magánhangzója — kevés kivételtől eltekintve — *e*. Ugyancsak *e* következtethető ki az *e* > *ő* változásra felsorakoztatott szögyeztetések rekonstruált alapalakjában is. Mindkét hangfejlődésben zártabbá válást idézett elő a 2. szótag vokálisa. Mivel a két zárulás eredménye két különböző őpermi hang lett (*ő* és *ü*), természetesen arra kell gondolnunk, hogy ezek a változások az őpermi kor két különböző szakaszában mentek végbe, illetőleg, hogy az eredeti előpermi 2. szótagi *e* őpermi kori hangképviselete más volt az egyik és más a másik hangfejlődés időszakában.

Az *e* > *ü* változással kapcsolatban röviden visszatérünk RÉDEI álláspontjára. Ez a következő: „In diesen Wörtern kommt das syrj.-wotj. *i* (< PP **ü*) neben Konsonanten vor, in welcher Konsonantenumgebung (*k, m, l, r*) im Vorpermischen — und angeblich auch im Urpermischen — oft ein labiales **ü* war. Auf Grund des Gesagten halten wir es für wahrscheinlich, dass das in den aufgezählten Wörtern erschliessbare vorpermische **e* im Frühurpermischen unter dem Einfluss der Konsonantenumgebung zum *ü* labialisiert wurde. Aus dem so entstandenen **ü* wurde dann mit dem ursprünglichen **ü* zusammen in der urpermischen Epoche *i*: **ü* > **ü* > *i*.” (UAJb. 41:136) E. ITKONEN foglalkozik ezzel a magyarázattal, és valószínűtlennek tartja: „Wäre wirklich von den Urformen **kele*, **leme*, **nele*-, **nere*- (> lp. *nierrä*, syrj.-wotj. *nir*) auszugehen, warum hätte sich dann der Vokal der ersten Silbe in diesen Wörtern ganz anders entwickelt als in solchen, die unbestreitbar die ursprüngliche Vokalkombination *e* + *e* gehabt haben: **kere* > syrj. *kqr*, **keske* > syrj. *kps(k)*-, **levle* > syrj. *lql*, **mekše* > syrj. *moš*, **mōš*, **pele*- > syrj. *pql*-? Treten doch auch hier dieselben Konsonanten *k, m, l, r* neben dem Vokal auf, die nach RÉDEIS Annahme die Labialisierung zu *ü* verursachten.” (UAJb. 41:249).

ITKONEN kételyeinek indokoltságát az általunk felsorolt etimológiák is igazolják. Az *e* > *o*, valamint az *e* > *ő* hangváltozást dokumentáló példák legnagyobb részében ugyanis (*e* > *o*: 1, 3, 4, 5, 6, 7; *e* > *ő*: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10) szintén veláris(-labiális) mássalhangzókönyezet mutatható ki. Mivel magyarázható tehát az a körülmény, hogy ugyanez az *e* hang, ugyanazon környezetben, egyszer veláris-labiális, másszor pedig centrális-labiális hanggá fejlődött? RÉDEInek igaza van a tekintetben, hogy a mássalhangzókönyezet idézte elő ez utóbbi esetben a labializációt. Mi azonban — ITKONEN megjegyzéseit és saját tapasztalatainkat is figyelembe véve — hozzátesszük, hogy az előbbi esetben is hatott a mássalhangzókönyezet, csak hogy ezek az előbbi hangváltozások (*e* > *o*, *e* > *ő*) jóval korábban történhettek, mint az utóbbi hangváltozás, éspedig akkor, amikor a rendszer még az *o* üresen maradt helyének a betöltését kívánta. Ebben a korábbi periódusban a labializáció velarizációval párosult. Mivel az *o* helyének betöltésére irányuló követelmény az *u* > *ü*, *ü* > *ü* változás utáni időszakban lépett fel (l. előbb), nem értünk egyet RÉDEI azon felfogásával, mely szerint az *e* labializációja *ü*-t eredményezett. Az *ü* > *ü* hangváltozás ugyanis — nézetünk szerint — jóval az *e* > *ü* előtt lezárult, és az *ü* hang eltűnt a magánhangzórendszerből. Megismételjük tehát azt a gondolatunkat, hogy az *e* *ó*-vé (vagy *ő*-vé) labializálódott, majd pedig a 2. szótag zártabbá tevő hatására *ü*-vé zárult.

Előpermi *i

A. > őpermi *i

1. z ü r j. S *iz-ki* 'Mühlstein' (iz 'Stein')
 v o t j. S K *kó*, (WICHM.) G *ké* id.
 < **kiwe* 'Stein' FU (fin n *kivi*)
2. z ü r j. S P PO *nim* 'Name'
 v o t j. S *nim*, K *hem*, (WICHM.) G *nim* id.
 < **nime* 'Name' U (fin n *nimi*, l a p p N *námmá*)
3. z ü r j. (WIED.) *pil*, Ud. *piv* 'Wolke'
 v o t j. S *pilem*, (WICHM.) G *pilem* id.
 < **pilwe* (*pilne*) 'Wolke' FU (fin n *pilvi*, l a p p N *bál'vá*)
4. z ü r j. S P PO *piń* 'Zahn' (S P PO); Zinke, Zacke (S P)
 v o t j. S *piń*, (WICHM.) G *piń* 'Zahn'
 < **piņe* 'Zahn' FU (fin n *piü*)
5. z ü r j. S P *šin* (*šinm-*), P *šin* 'Auge'
 v o t j. S *šin* (*šinm-*), *šin* (*šinm-*), (WICHM.) G *šin* (*šinm-*) id.
 < **šilmä* 'Auge' U (fin n *šilmä*, l a p p N *čál'bme*)
6. z ü r j. S P PO *vit* 'fünf'
 v o t j. S (WICHM., közli Uot.: MSFOu. 65:420) G *vit* id.
 < **witte* 'fünf' FU, ?? U (fin n *viisi*, l a p p N *vit'tá*)
- ITKONEN:
7. z ü r j. PO *nim-*: *nima-š-*, *nima-l-* 'saugen'
 v o t j. —
 ~ finn *imeä*, lapp *njâmmât* (FUF 31:180)
8. z ü r j. *kiškini*, *kiškal-* 'werfen, schleudern'
 v o t j. *kiškanî* id.
 ~ lapp I **gâs'kât* (= *koš'kið*) (i. h. 182)
9. z ü r j. —
 v o t j. *kižnîni* 'niesen'
 ~ lapp *gâs'tet* (< **kišnä-*, **kišnä-*) (uo.)
10. z ü r j. *sit* 'Kot, Dreck, Mist'
 v o t j. *sit* id.
 ~ finn *sitta* (uo.)
11. z ü r j. *šiger*, *šiger* 'Dachstuhl, Dachfirst, Gewölbe'
 v o t j. *šig* id.
 ~ finn *sii* (< **šine*) (i. h. 181)
12. z ü r j. *ri* 'Falle'
 v o t j. —
 ~ finn *rita*, lapp K **rätte* (= T *raitte*) (uo.)

B. > őpermi *e

1. z ü r j. S P *jen* (*jenm-*) 'Gott; Heiligenbild; Himmel', PO *jen* (*je:nm-*) 'Gott'
 v o t j. S *in* (*inm-*), K *in* (*inm-*) 'Luft; Himmel', (WICHM.) G *in* (*inm-*) 'Himmel', *inmar* 'Gott'
 < **ilma* 'Himmel, Wetter; Gott' FU (fin n *ilma*, l a p p N *äl'bme*)

2. z ü r j. S *keral-*, P *kerav-* 'hauen, abhauen, hacken', PO *ke-ral-* 'hauen'
 v o t j. S K *koral-* 'hauen, spalten (besonders Holz)', (WICHM.) G *koral-*
 'hauen'

< **kirä-* 'hauen' FP (m o r d. E *keŋa-*, M *ke-ro-*, c s e r. *kâre-*, *kire-*)

3. z ü r j. I *lem* 'Leim', S *lemed-* 'anleimen', P *lemet-* 'anfügen', PO
le-met- 'kleben, zusammenfügen'

v o t j. S K *lem* 'Leim'

< **ð'imä* (**ð'ümä*) 'Leim' U (f i n n *tymä*)

ITKONEN:

4. z ü r j. *peš* 'Kienspanhalter', *pešni* 'einen Kienspan in den Halter
 stecken', PO *pe-š-* id.

v o t j. —

~ finn *pihti*, lapp *bás'tá* (FUF 31:181)

C. > öspermi **ɕ*

1. z ü r j. S P *vež-*: *tuj-vež* 'Wegkreuz, Wegscheide', PO *viž-*: *tuj-vi*
 'Kreuzweg'

v o t j. S *vož* 'Ort, wo zwei Flüsse od. Wege zusammenfließen; Flussmündung,
 Wegscheide', (WICHM.) G *vož*: *suŋes vož* 'Wegscheide'

< **wiča* 'schief, schräg' FP (f i n n *vita*)

ITKONEN:

2. z ü r j. *pemid*, PO *pi-met* 'finster; Finsternis'

v o t j. *pelmit*, *peñmit* id.

~ finn *pimeä* (FUF 31:181)

3. z ü r j. *vež* 'Neid, Begierde', *vežektini* 'eifersüchtig sein', PO *vi-žekti* id.

v o t j. *vož* 'Zorn, Grimm'

~ finn *viha* (i. h. 182)

D. > **e* vagy **ɕ*

1. z ü r j. S *ež*, I *ěž* 'Hautteil des Felles (nicht Haare) (S), die innere
 (nicht behaarte) Seite der Haut (I)', Lu. *jen-ež* 'Himmel' (*jen* 'Gott, Himmel')

v o t j. —

< *(*j*)*iša* 'Haut' FP (f i n n *iha*, lapp N *ásse*)

2. ? z ü r j. Lu. I. *med* 'Lohn, Arbeitslohn'

? v o t j. S G *med* id.

< **miye-* 'geben; verkaufen' U (f i n n *myy-*)

3. z ü r j. S P *moñ*, PO *muñ* 'Schwiegertochter'

v o t j. S *meñ*: *iči-meñ* 'junge Frau, Schwägerin (die Frau des jüngeren Bru-
 ders für die Frau des älteren), Braut', (WICHM., közli LEHT.: FUF 21:41) G
meñ: *ičimeñ* 'Braut, Schwägerin, junge Frau'

< **miniä* 'Schwiegertochter, junge Frau' U (f i n n *miniä*, lapp N
männje)

4. z ü r j. S *pelisš*, I *pelisž* 'Vogelbeere'

v o t j. S *palež*, K *palež*, (WICHM.) G *palež* id.

< **pičla* 'Vogelbeere; Sorbus aucuparia' FU (f i n n *pihlaja*)

Összegezve :

{	$i > i$,	ha a 2. szótagban a van: 2 esetben (A/10, 12)
	$i > i$,	ha a 2. szótagban $\ddot{a}$ van: 2 esetben (A/5, 9)
	$i > i$,	ha a 2. szótagban e van: 8 esetben (A/1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 11)
{	$i > e$,	ha a 2. szótagban a van: 1 esetben (B/1)
	$i > e$,	ha a 2. szótagban $\ddot{a}$ van: 2 esetben (B/2, 3)
	$i > e$,	ha a 2. szótagban e van: 1 esetben (B/4)
{	$i > \epsilon$,	ha a 2. szótagban a van: 2 esetben (C/1, 3)
	$i > \epsilon$,	ha a 2. szótagban e van: 1 esetben (C/2)
{	$i > e$ vagy ϵ ,	ha a 2. szótagban a van: 2 esetben (D/1, 4)
	$i > e$ vagy ϵ ,	ha a 2. szótagban $\ddot{a}$ van: 1 esetben (D/3)
	$i > e$ vagy ϵ ,	ha a 2. szótagban e van: 1 esetben (D/2)

Az előpermi $*i$ -nek négy pontba sorolt őpermi kori fejleményei tulajdonképpen kétféle fejlődési tendenciát mutatnak. Az i egyfelől megőrződött a rendszerben, másfelől pedig nyiltabbá vált. Kronológiai csoportosításunkban az $i > e$, ϵ változást késői változásként tüntettük fel, mert az így keletkezett e már nem velarizálódott (o , φ). Az i nyiltabbá válásának oka kétségtelenül abban rejlik, hogy a rendszer megkívánta a kis frekvenciájú e funkcionális terheltségének növelését. De mivel a nyiltabbá válás — amint példáink világosan mutatják — főleg olyan szavakban következett be, ahol a rekonstruált előpermi alapalak 2. szótagjában alsó nyelvállású magánhangzó van, arra kell gondolnunk, hogy ehhez a változáshoz a 2. szótag vokálisa is hozzájárult. Még egyszer hangsúlyozzuk tehát, hogy az okot a rendszer diktálta követelményben látjuk, de elfogadjuk a 2. szótag elősegítő szerepét is. Ez a szerep az i megmaradásánál is kimutatható, hiszen ott az esetek többségében előpermi középső nyelvállású magánhangzó állt a nem-első szótagban. Ez a magánhangzó az őpermi kor folyamán bizonyára felső nyelvállású lett, s jelentős mértékben akadályozta az i nyiltabbá válását. Az i nyiltabbá válása nemcsak az e hangok számát növelte a rendszerben, hanem létrehozta a zárt ϵ -t is. Az ϵ létrejötte feltehetően azzal magyarázható, hogy a magánhangzórendszerben akkor már meglevő φ (és talán $\bar{\varphi}$) maga mellé kívánta a palatálisillabiális soron is az ugyanazon nyílásfokú magánhangzót. Peldáinkból kiderül, hogy a 2. szótag vokálisa csak általában a nyiltabbá válásnál volt hatótényező, de abból a szempontból már teljesen közömbösnek minősül, hogy ez a nyiltabbá válás zárt ϵ -t vagy nyiltabb e -t eredményezett-e.

Előpermi *ü

Előljáróban megjegyezzük, hogy a készülő Uráli Etimológiai Szótár anyagából vett etimológiák rekonstruált alapalakjában az első szótagi *ü mellett vagylagosan *i is található. Ennek oka az előpermi (finnugor, uráli) *ü fonéma voltának tisztázatlanságában rejlik. RÉDEI zárójelbe teszi a finnugor magánhangzórendszerre feltett *ü-t és így ír erről a problémáról: „Das *ü wurde in Klammern gesetzt, weil dies offensichtlich ein positionsgebundenes Phonem war, was soviel bedeutet, dass es nur in labialer Konsonantenumgebung vorkommen konnte”. „In den fiugr. Grundsprache rechnet GÜLYA mit keinem Phonem *ü; er hält das *ü dort nur für ein Allophon des *i. Dies kann aber kaum richtig sein, da in der Konsonantenumgebung, die für das ü charakteristisch ist, oft auch ein i stehen kann.” (UAJb. 41:137). Jelen dolgozatunkban az *ü-t úgy tekintjük mint külön fonémát.

A. > óspermi *ü

1. z ü r j. Ud. *gír* 'мера для измерения холста (пол-аршина); S *gírža*, P *gírža*, PO *geriža* 'Ellbogen'
 - v o t j. S *gír-pum*, K *ger-puŋ* id. (*pum*, *puŋ* 'Ende, Spitze')
< **kiñä* (**küñä*) 'Ellbogen' FU (finn *kyynärä*, lapp N *gâr'dnjel*)
 2. z ü r j. S P *gíž* 'Nagel (an Fingern, Zehen), Klaue, Krallen', PO *gež* 'Nagel, Klaue'
 - v o t j. S *gíži*, K *geže* 'Nagel, Krallen', G *giži* id.
< **kinče* (**künče*) 'Nagel, Klaue' FU, ? U (finn *kynsi*, lapp N *gâž'žâ*)
 3. ? z ü r j. S P *jir* 'nagen, beißen (Tiere Gras)', PO *jər* 'nagen'
 - ? v o t j. S *jırjı*, K *derje* id.
< **jire* (**jüre*) 'nagen' FP (? finn *jyrsi*)
 4. z ü r j. —
 - v o t j. S **këtki* [o: *kïtki*], K *ketke* 'einspannen (das Pferd), anschirren', (WICHM.) G *kïtki* 'anspannen'
< **kitke* (**kütke*) 'binden' FU (finn *kytke*)
 5. z ü r j. —
 - v o t j. S *kij*, K *kej*, (WICHM.) G *kij* 'Schlange'
< **kije* (**küje*) 'Schlange' U (finn *kyy*)
 6. z ü r j. —
 - v o t j. *kiñi*: S *šin-kiñi*, K *šin-keli* 'Träne' (*šin*, *sin* 'Auge')
< **kiñe* (-l3) (**küñe* (-l3)) 'Träne' U (finn *kyynel*, lapp N *gânjäl*)
 7. z ü r j. S *sıl*, P *sıv* 'Klafter, Faden'
 - v o t j. K *sul*, (WICHM.: FUF 15:11) G *sıl* id.
< **sile* (**süle*) 'Schoß, Klafter' FU, ? U (finn *syli*, lapp N *sállä*)
- ITKONEN:
8. z ü r j. *din*, (P) *dın* 'Stammende'
 - v o t j. *dın*, *dın*, (G) *dın* id.
~ finn *tyvi* (FUF 31:184)
 9. z ü r j. *kın* 'gefroren, erfroren'
 - v o t j. *kın*, *kınm* id.
~ finn *kylmä*, lapp *gálmás* (i. h. 183)
 10. z ü r j. *kız* 'dick'

v o t j. *kîz* id.

~ lapp *gásság* (i. h. 185)

11. z ü r j. *mîdž* 'Stütze'

v o t j. —

~ finn *nyde* (i. h. 184)

12. z ü r j. —

v o t j. *pižni, pižni* 'Schlinge, Dohne'

~ finn *pynnä* (uo.)

13. z ü r j. *vîl: mu-vîl*

v o t j. *vîl, vîl*

~ finn *ylä-, yli, lapp älle-, älä* (i. h. 185)

B. > őspermi *ó

1. z ü r j. S *şelem*, P *şevem*, PO *şó-lom* 'Herz'

v o t j. S K G *şulem* id.

< *şîdä(-m3), *şüdä(-m3) 'Herz' U (finn *sydän, lapp N čádä*)

ITKONEN:

2. z ü r j. *etîk, et-*, PO *ó-tik* 'ein'

v o t j. *odîg, og* id.

~ finn *yksi*, lapp *ok'tä, äk'tä* (FUF 31:185)

3. z ü r j. *şelalñi*, PO *şó-lal-* 'speichen'

v o t j. *şalanî* id.

~ finn *sylki*, lapp *čol'gä* (i. h. 184)

Összegezve:

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{u} > \acute{u}, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a} \text{ van: 3 esetben} \\ \quad \quad \quad (A/1, 12, 13) \\ \ddot{u} > \acute{u}, \text{ ha a 2. szótagban } e \text{ van: 10 esetben} \\ \quad \quad \quad (A/2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, ?9, 10, 11) \\ \ddot{u} > \acute{o}, \text{ ha a 2. szótagban } \ddot{a} \text{ van: 1 esetben} \\ \quad \quad \quad (B/1) \\ \ddot{u} > \acute{o}, \text{ ha a 2. szótagban } e \text{ van: 2 esetben} \\ \quad \quad \quad (B/2, 3) \end{array} \right.$$

Áttekintve a felsorolt etimológiákat, úgy tűnik, mintha a nem-első szótagi zártabb hangnak valamiféle szerepe lett volna az *ü* alakulásában; legalábbis erre mutatna a 2. szótagi *e* magas előfordulási számaránya. Ilyen szerepre azonban csak akkor lenne értelme gondolni, ha az *ü*-nek egy erőteljes másirányú fejlődési tendenciáját is ismernénk, tegyük föl, egy nyíltabbá válást, ahol egy nyíltabb 2. szótagi vokális hatása szembeállítható lenne a példáinkban rekonstruált zártabb magánhangzó hatásával. Az *ü* > *ó* változás igen kevés adattal dokumentálható, s szórványos jelentkezése inkább a más-salhangzókörnyezettel (*l*) magyarázható (l. erről RÉDEI: NyK 65:372), mint a 2. szótagi vokalizmussal. Az *ü*-vel azonos fejlődési irányt mutató *u* kapcsán már megállapítottuk, hogy az *u* > *ü* korában a 2. szótagi vokalizmus rendelkezhetett alsó és középső nyelvvállású magánhangzókkal, s ezeknek — nyíltsági fokuk szempontjából — semmiféle hatásuk nem volt az *u* sorsát tekintve. Ugyanez vonatkozik az *ü* > *ü* változásra is, hiszen ez ugyanabban a korban

ment végbe mint az $u > \ddot{u}$. Már az u tárgyalásakor is felvetettük s most megismételjük azt a gondolatunkat, mely szerint, ha nyíltsági fokuk szempontjából nem is, de talán egyéb jellemzőik folytán mégiscsak lehetett valami hatása a nem-első szótagi vokálisoknak az eredeti felső nyelvállású magánhangzók fejlődésében.

2.2. Az előpermi magánhangzók — most már az előpermi 2. szótagi vokálisokat is figyelembe véve — tehát a következőképpen alakultak:

Előpermi		>	Őspermi
1. szótag	2. szótag		1. szótag
$\begin{cases} a \\ a \end{cases}$	— a		u
$\begin{cases} a \\ a \end{cases}$	— a		$\varnothing$
$\begin{cases} o \\ o \end{cases}$	— a/e		u
$\begin{cases} o \\ o \end{cases}$	— a		$\varnothing$
u	— a/e		$\ddot{u}$
e	— e		$\varnothing$
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	— $\ddot{a}/e$		$\ddot{o}$
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	— e		$\varnothing$
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	— $\ddot{a}$		ε
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	— e		a
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	— $\ddot{a}$		o
$\begin{cases} e \\ e \\ e \end{cases}$	— e		$\ddot{u}$
$\begin{cases} e \\ e \\ e \end{cases}$	— $\ddot{a}$		o
$\begin{cases} e \\ e \\ e \end{cases}$	— e		$\varnothing$
$\begin{cases} e \\ e \\ e \end{cases}$	— e		$\ddot{u}$
$\begin{cases} i \\ i \end{cases}$	— e		i
$\begin{cases} i \\ i \end{cases}$	— $a/\ddot{a}$		$e, \varnothing$
$\ddot{u}$	— e		$\ddot{u}$

Hol hatott a 2. szótag vokálisa?

o	—	a	>	$\varnothing$	(nyíltabbá tett)
e	—	e	>	$\varnothing$	(zártabbá tett)
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	—	e	>	$\varnothing$	(zártabbá tett)
$\begin{cases} \ddot{a} \\ \ddot{a} \end{cases}$	—	e	>	$\ddot{u}$	(zártabbá tett)
e	—	$\ddot{a}$	>	o	(nyíltabbá tett)
$\begin{cases} e \\ e \end{cases}$	—	e	>	$\varnothing$	(zártabbá tett)
$\begin{cases} e \\ e \end{cases}$	—	e	>	$\ddot{u}$	(zártabbá tett)
i	—	$a/\ddot{a}$	>	$e, \varnothing$	(nyíltabbá tett)

Az őpermi rendszer változásaiban tehát — a nyílásfok szerinti illeszkedést tekintve — a 2. szótag jelentős szerepet töltött be. Az esetek többségében a zártabbá válási folyamatot segítette elő. Ebből arra következtethetünk, hogy a 2. szótagban uralkodó tendencia volt az alsó és középső nyelvállású hangoknak felső nyelvállású hangokká való fejlődése. Ha ez így van, akkor az

első szótagi változások között kétségtelenül azok lehettek a későbbiek, ahol a nem-első szótag — kimutathatóan — a legerősebb záruláshoz járult hozzá. Ilyen változások: $\ddot{a} > \ddot{u}$, $e > \ddot{u}$. A zártabbá válási folyamatot azonban semmiképpen sem kezdeményezte a 2. szótag, csupán csak elősegítette, illetőleg továbbvitte a már kezdetét vett tendenciát. A tendencia tulajdonképpeni forrása az u , $\ddot{u} > \ddot{u}$ változás következtében eltűnt u hang pótlása céljából meginduló folyamat, azaz az $o > u$ változás, amelyet tehát mint zártabbá válási folyamatot tulajdonképpen a rendszerkényszer diktált. Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a 2. szótag hatását nem elkülönítve, hanem a rendszerben uralkodó tendenciák hatásával együtt, ezen tendenciák összességében kell vizsgálnunk. Csak ezzel a vizsgálati módszerrel segíthet bennünket hozzá a 2. szótagi vokalizmus az első szótagi hangváltozások valamelyest pontosabb kronologizálásához.

3. Az őpermi magánhangzórendszert formáló tendenciák a következők voltak: nyílásfok szerinti illeszkedés (zártabbá válás, nyíltabbá válás), velarizáció, labializáció (azaz az őpermi centrális sor kialakulását eredményező folyamat). Ezeket a tendenciákat a rendszer diktálta igények indították el, tehát nyugodtan nevezhetjük őket rendszertendenciáknak. Visszaemlékezve az előzőekben megadott kronológiai táblázatunkra a felsorolt tendenciák időrendje is — több-kevesebb pontossággal — megállapítható:

1. Centralizálódás:	$u, \ddot{u} > \ddot{u}$
2. Zártabbá válás:	$a > \varrho, u$
	$o > \varrho, u$
3. Velarizálódás:	$e > o, \varrho$
	$\ddot{a} > a$
4. Nyíltabbá válás:	$i > e, \xi$

A továbbiakban ezeket a tendenciákat — az egyszerűség kedvéért — RT_1 (centralizálódás), RT_2 (zártabbá válás), RT_3 (velarizálódás), RT_4 (nyíltabbá válás) szimbólumokkal fogjuk jelölni. A számok természetesen nem az időrendi helyet mutatják, mivel a végső időbeli sorrendet még nem ismerjük. Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy mivel ezek a tendenciák az esetek többségében a rendszerben keletkezett üres helyek kitöltése céljából indultak meg, alkalmazunk még egy általános RK (rendszerkényszer) szimbólumot is. Az RK érvényesülésének, illetőleg nem érvényesülésének jelölése megmutatja számunkra, hogy az illető hangfejlődés egy hiányzó hang létrehozására irányult-e, vagy pusztán a RK által elindított valamelyik RT (rendszertendencia) sodrásában született meg. A rendszertendenciákat a 2. szótag hatása hol elősegítette, hol pedig keresztezte. A 2. szótag hatásának jelölésére V_2 (zártabbá tevés), V_1 (nyíltabbá tevés) szimbólumokat használunk. Nézzük végig most ismét az egyes változásokat. A mellettük feltüntetett szimbólumok meg fogják mutatni, hogy létrejöttükben milyen hatások játszottak közre.

1. $a - a > \varrho$	RT_2	—	—
2. $a - a > u$	RT_2	—	? RK
3. $o - a > \varrho$	RT_2	V_2	—
4. $o - a/\xi > u$	RT_2	—	RK
5. $u - a/\xi > \ddot{u}$	RT_1	—	—

6. $e - e > \dot{o}$	RT ₁	V ₁	? RK
	RT ₂		
7. $\ddot{a} - e > a$	RT ₃	—	RK
8. $\ddot{a} - \ddot{a} > o$	RT ₂	V ₂	—
	RT ₃		
9. $\ddot{a} - \ddot{a}/e > o$	RT ₁	—	RK
	RT ₂		
10. $\ddot{a} - e > \dot{o}$	RT ₁	V ₁	—
	RT ₂		
11. $\ddot{a} - e > \ddot{u}$	RT ₁	V ₁	—
	RT ₂		
12. $e - \ddot{a} > o$	RT ₃	V ₂	RK
13. $e - e > \dot{o}$	RT ₂	V ₁	—
	RT ₃		
14. $e - e > \ddot{u}$	RT ₁	V ₁	—
	RT ₂		
15. $i - a/\ddot{a} > e$	RT ₅	V ₂	—
16. $i - a/\ddot{a} > \dot{e}$	RT ₄	V ₂	RK
17. $\ddot{u} - e > \ddot{u}$	RT ₁	—	—

Számarány:

RT₁ : 7 változásban
 RT₂ : 11 változásban
 RT₃ : 4 változásban
 RT₄ : 1 változásban

Első helyen áll az RT₂, azaz általános volt a zártabbá válás. Második helyre kerül az RT₁, vagyis a centralizálódás. Ehhez az első két folyamathoz viszonyítva az RT₃-nak és az RT₄-nek különösebb jelentősége láthatólag nincs.

Ezek alapján hajlandók volnánk feltételezni, hogy az ősspermi rendszerben, illetőleg annak alakításában csak az RT₂ és az RT₁ töltött be fontos szerepet. Csalóka dolog azonban pusztán a számokra hagyatkoznunk. Az RT₂ hatása kétségtelenül uralkodó, de tudjuk azt is, hogy a 2. szótagi vokalizmus ezt a hatást jelentős mértékben elősegítette. Mivel a 2. szótagi vokalizmusban a zártabbá válás az ősspermi kor második felétől kezdve egyre nagyobb arányú lehetett, kétségeink támadhatnak abban a tekintetben, hogy az RT₂ mindvégig RT volt-e, vagy pedig egy idő után a nem-első szótag által életben tartott, sőt tovább fejlesztett folyamat. Az RT₄ nagyon csekély erővel rendelkezhetett, ugyanis pusztán egyetlen elősspermi fonéma (*i) ősspermi kori fejleményeinek kialakulását idézte elő. Ez a tény azonban nem zárja ki az RT₄ RT jellegét, tudniillik az RT-k nevüket, illetve szimbólumukat azért kapták, mert eredetileg az RK igénye szerint hoztak létre új fonémákat. Láttuk, hogy az RT₄ csak egyetlen új fonémát eredményezett, mégpedig a zárt $\dot{e}$ -t. A nyíltabb e eredetileg is létezett még a rendszerben. Kérdés, miért és mikor kívánta az RK az e funkcionális terheltségének növelését. Tudjuk, hogy az elősspermi * e több esetben megőrződött. (Sokkal inkább, mint például az elősspermi * a). Ebből arra következtethetünk, hogy igen hosszú ideig nem volt szükség az $e > o$, $\dot{o}$ változás után csökkent frekvenciájú e erősítésére, inkább egy zárt

e -t követelhetett a rendszer, ez a hang ugyanis hiányzott, viszont azonos nyílásfokú párja már létezhetett (q).

Az RT_1 7 esetben érvényesül. RT-nek azonban csak 5 változás kapcsán minősülhet, mivel az $u > \dot{u}$ és az $\ddot{u} > \dot{u}$ nem az RK követelménye szerint született, hanem — mint feltételeztük — bizonyos hangsúlyviszonyokkal magyarázható, és tulajdonképpen magát az RK-t elindító folyamat volt. A többi 5 esetben érvényesülő RT_1 -t már csak azért is el kell választanunk az előbbi kettőtől, mert az RT_1 az előbbi kettőben — két eredetileg is labiális hang egybeeséséről lévén szó — pusztán centralizációs, a többiben pedig labializációs tendenciaként hatott.

Már szoltunk az előpermi $*e$ megmaradásáról. Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a hangváltozásoknak felsorolásakor igen mostohán bántunk azokkal az esetekkel, amikor bizonyos előpermi hangok — attól eltekintve, hogy különböző fejlődési tendenciákban vettek részt — igen sok etimológiai példával bizonyíthatóan meg is őrződtek, azaz változatlanul meg is maradtak az őpermi rendszerben. Ilyen esetek a következők: $a > ? a$, $\ddot{a} > \varepsilon$, $e > e$, $i > i$. Az RK szempontjából a megőrződés rendkívül fontos, tudniillik az RK-t úgy határoztuk meg, hogy az a rendszerből hiányzó hangok pótlására indít meg tendenciákat. Az RK elsődlegesen tehát csak ott hat, ahol a rendszerben egy hely üresen áll, azaz betöltésre vár, ott pedig, ahol pusztán egy bizonyos pozícióban álló fonéma kis frekvenciájáról van szó, s nem ennek a fonémának az eltűnéséről, az RK diktálta követelmények tulajdonképpen közvetlenül nem érvényesek. Mivel szigorúan ragaszkodunk ahhoz, hogy az RK egyedül és kizárólag üres helyek betöltését kezdeményezte, feltűntettünk egy újabb szimbólumot, mégpedig az RT_5 -t (frekvenciális tendencia). Az RT_5 -t azért mertük az RT-k közé sorolni, mert végső soron a rendszer kívánja azt, hogy, amennyiben egy fonémája rendkívül kis terheltséggel rendelkezik, ennek a fonémának előfordulási számáránya növekedjék.

Tekintsük át még egyszer a felsorolt megmaradásokat:

$$\begin{array}{l} a > a \\ \ddot{a} > \varepsilon [= \ddot{a}] \\ e > e \\ i > i \end{array}$$

Az $*a$ megőrződését illetően eléggé bizonytalanok vagyunk, mivel itt feltehetően palatális mássalhangzó-környezetben bekövetkezett $*a > *\ddot{a} > a$ változásról van szó.

A többi fonéma-megmaradás között egy ponton lényeges különbség mutatkozik. Az őpermi ε és i létrehozására semmiféle hangváltozás nem irányult. Ennek oka talán a kielégítően magas frekvenciájukban kereshető. Hozzáteszünk azonban, hogy ezt a magyarázatot az ε esetében távolról sem tartjuk megnyugtatónak. Az említett két előpermi hanggal szemben az őpermi e nem pusztán az előpermi e továbbélésének, hanem az őpermi $i > e$ változásnak is köszönheti létezését.

Az RT_5 ezek szerint csupán egyetlen egy hangváltozást indított el. Ez rendkívül kevés ahhoz, hogy az RT_5 -t komolyan vegyük, de ha elfogadjuk, akkor is meglehetősen késői időpontra kell datálnunk, egy olyan korszakra, amelyben már a rendszer végső kiegyenlítődései folytak, azaz a legkésőbbi

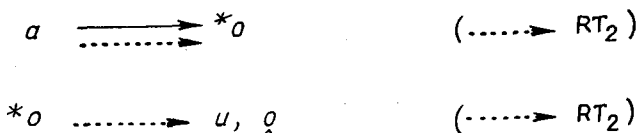
ősspermi korra. Ez jelentősen módosítja azt az eddigi elképzelésünket, hogy az $i > e$, valamint $i > \epsilon$ változás egy és ugyanazon időpontra tehető. Az előbbi feltehetően az igen nagyarányú $e > \bar{u}$ változás után következett be, s mivel elég sok példánk bizonytalannak mutatkozik a tekintetben, hogy $i > e$ vagy $i > \epsilon$ változásról van-e bennük szó, és mindkét változás esetében azonosak a 2. szótagi vokálisok is, felmerülhet bennünk az a gyanú, hogy talán nem $i > e$, hanem tulajdonképpen egy szórványos $\epsilon > e$ változás történt az ősspermi kor egy igen késői szakaszában.

3.1. Az RK, az RT-k és a V-k hatásukban hol keresztezték, hol pedig erősítették egymást. A kereszteződést, illetőleg a párhuzamosságot ábrákon kívánjuk szemléltetni. Különböző típusú nyilakat használunk: $\longrightarrow$ (RK), $\dashrightarrow$ (valamelyik RT, hogy melyik azt mindig közöljük), $\dashrightarrow$ (V_1 vagy V_2).

A. Az 1., 2., 3. és 4. változás

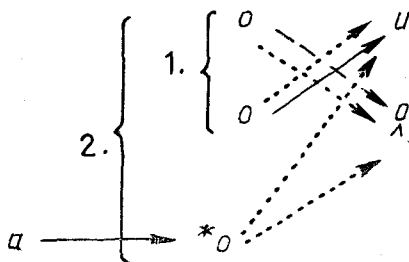

Az $a > u$ változás mellett az RK-t megkérdőjeleztük mégpedig azért, mert a rendszerből hiányzó u létrehozására az RK elsősorban az o zárulását indíthatta meg. Feltesszük azonban, hogy az RK az a változásaiban is működött, de eredetileg nem o -t, illetőleg u -t akart létrehozni, hanem o -t, amelynek zárulása már nagy mértékben folyt.

Amint az etimológiák vizsgálata során már megjegyeztük és az összesítésben is feltüntettük, az $a > u$, illetőleg az $a > q$ változást a 2. szótag nem befolyásolta. Ezzel szemben az $o > q$ változásban a 2. szótagi alsó nyelvállású hangnak (a) jelentős szerepe volt (megakadályozta a teljes u -vá zárulást). Mivel az $a \longrightarrow *o \dashrightarrow u, q$ -ban a V_2 nem hatott, ez a változás valamivel későbbi lehetett, mint az $o > u, q$, de ugyanakkor nem sokkal későbbi, mert az a -ból létrejött $*o$ még belesodródott az eredeti o fejlődési irányába, azaz az o változásai nem zárultak még le. Ezzel megerősítettük azt a feltételezésünket, hogy az $a > *o$ akkor indult meg, amikor az RK diktálta $o > u$ zártabbá válás már nagy mértékben folyt, tehát az o változásai a korábbiak és nem az a változásai.

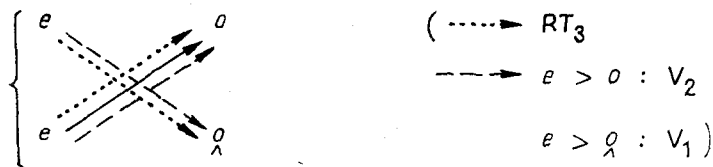
Összesítve:

(A számok itt már időbeliséget jelölnek)

B. A 7., 8., 12. és 13. változásról

Ezek a változások későbbiek voltak, mint az A. pontban felsoroltak. Ezt a tényt már eredeti kronológiai táblázatunk is mutatja. A B. pont változásainak közös vonása az, hogy mindannyiukban az RT_3 érvényesült.

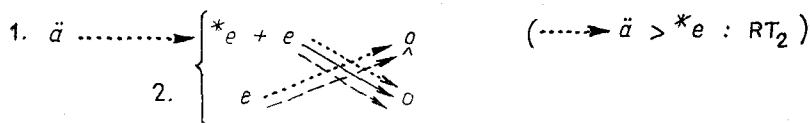

A 8. változásban az a probléma, hogy nem tudjuk, melyik tendencia érvényesült benne korábban, az RT_3 -e vagy az RT_2 .

α . Ha az RT_2 :

$\ddot{a} \cdots \rightarrow *e$
 $*e \cdots \rightarrow o$

Összesítve:

Az ábrából az derül ki, hogy az $\ddot{a}$ zártabbá válása után indultak meg az e változásai és ezekben a változásokban az $\ddot{a}$ -ból keletkezett $*e$ is részt vett, s mivel etimológiai példáink bizonyítják, hogy az $\ddot{a} > o$ változást mutató szavak 2. szótagjában mindig $\ddot{a}$ volt, az $(\ddot{a} >)$ $*e$ -ből is csak o jöhetett létre éppen úgy, mint az eredeti e -ből is, amikor a 2. szótagban alsó nyelvvállású magánhangzó állt.

Ezek szerint a rendszerben még erősen hatott a veláris soron nagy szerepet betöltött RT_2 , és tulajdonképpen az $e > o$ indította el az RT_3 -t. A 7. változás tehát $(\ddot{a} > a)$ már csak az $\ddot{a} > o$ után következett be.

sor többi tagjait, azaz a C csoport változásainak eredményeit? Joggal feltehetően bárki, hogy az A és B kétségtelenül egymást követő változásai közé, vagy esetleg mindkét csoport változásai elé is beiktathatók a C csoport tagjai. Bizonyítani ebben az esetben meglehetősen nehéz, viszont van néhány megfontolásunk, amelyek alapján a C csoport időrendben — minden valószínűség szerint — az A és B utáni változás-komplexumként fogható fel:

1. A rendszer elsőnek a veláris hangrendszer kitöltését kívánta, azaz az RT_3 hatása — mint az előzőekben már megállapítottuk — döntő volt egy bizonyos korszakban.

2. Az ősermi centrális sor tagjai túlnyomórészt az előpermi palatális-illabiális sor egyes tagjainak a fejleményei, ugyanazon magánhangzók fejleményei, amelyek egykor a veláris-labiális sor létrehozása érdekében mentek át jelentős változásokon.

3. Ezen a ponton visszatérünk az átmeneti hangok kérdésére. Már említettük, hogy a palatális-illabiális > veláris-labiális változások átmeneti fázisa — nézetünk szerint — minden további nélkül lehetett a centrális-labiális hangsor. Ha ez így van, akkor az RT_1 — kivéve a 6. változást — mint önálló, azaz nem közbülső hangokat létrehozó tendencia feltétlenül később lépett életbe, mint az RT_3 , hiszen az RT_3 -nak már le kellett zárulnia ahhoz, hogy az RT_1 eredményei életben maradjassanak a rendszerben. A hangváltozások lefolyását, illetőleg az ún. átmeneti hangok létezését illetően azonban nagyon eltérőek a vélemények a szakirodalomban. Az e téren megmutatkozó bizonytalanság szemléltetésére FÖNAGY IVÁNT idézzük: „Die Junggrammatiker hielten die Veränderung der physischen Lauterscheinung im Auge. Der Phonologe beschreibt hingegen den Wandel von funktionalem Standpunkt aus. Dieser Unterschied in der Anschauung ist schon an und für sich hinreichend dazu, um die beiden Auffassungen voneinander abweichend zu machen. Nach den Junggrammatikern erfolgt der Wandel über unmerkliche Übergänge. Die Zahl der Sprachlaute (Phoneme) ist aber beschränkt. „Die Sprache kennt keine transitorischen Lautabsichten, keine Übergangsphoneme“. — schreibt J. Laziczius. Der Wandel kann also von funktionalem Standpunkt aus betrachtet nur sprunghaft sein. Um die Sprunghaftigkeit des Wandels hervorzuheben, spricht R. Jakobson von phonologischer Mutation. „The fact that we have to deal with a jump and not with a gradual change, is based on the structural law which states that a word consist of phonemes, which can be no other than the phonemes existing in the given language“ — schreibt auch A. W. de Groot. Es ist eine andere Frage, ob der Lautwandel, bloss als rein physische Erscheinung betrachtet, ein allmählicher ist. J. Laziczius hält auch dies nicht für betätigt.“ (ALH 6:180, 183).

Az idézett sorok alapján meglehetősen határozatlanok vagyunk és lehetünk is a tekintetben, hogy mikor számíthatunk és egyáltalában számíthatunk-e átmeneti hangokra az egyes hangváltozások lefolyásakor. A leghasznosabbnak azt véljük, hogy eltekintünk az átmeneti hangok szerepétől — holott ez a szerep igazolta volna a C csoport későbbiségét — és más eszközök-höz folyamodunk a C változások későiségének bebizonyítása érdekében.

4. A 2. szótagi vokalizmust, azaz az V_1 , illetőleg a V_2 hatását hívjuk segítségül. Megvizsgáljuk hogy az RK által elindított RT-k melyik V hatással működtek egyidőben.

$$\alpha. RT_2 + V_2 (3, 8)$$

$$RT_2 + V_1 (6, 10, 11, 13, 14)$$

$$\beta. RT_3 + V_2 \text{ (8, 12)}$$

$$RT_3 + V_1 \text{ (13)}$$

$$\gamma. RT_4 + V_2 \text{ (16)}$$

Azok a változások, amelyekben a V_2 hatott, feltétlenül korábbiak mint azok, amelyekhez a V_1 járult hozzá. Ennek a ténynek a figyelembe vételével a kép a következőképpen alakul:

$$\begin{array}{ll} \text{I. } \alpha. RT_2 & (3, 8) \\ \beta. RT_3 + RT_2 & (8) \\ & RT_3 & (12) \\ \gamma. RT_4 & (16) \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \alpha \\ \beta \\ \gamma \end{array}} \right\} (8, 12) \left. \vphantom{\begin{array}{l} \alpha \\ \beta \\ \gamma \end{array}} \right\} V_2 \text{ hatott}$$

$$\begin{array}{ll} \text{II. } \delta. RT_3 + RT_2 & (13) \\ \varepsilon. RT_2 + ? & (6, 10, 11, 14) \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \delta \\ \varepsilon \end{array}} \right\} V_1 \text{ hatott}$$

A ? helyébe beírhatjuk az RT_1 -t, mivel az ε . pont hangváltozásai csak a centrális soron zajlottak le, illetőleg a centrális sor egyes tagjait hozták létre.

Az eddigiek alapján arra a megállapításra jutunk, hogy az RT_1 — hangváltozásainak többségét tekintve (egyetlen kivétel: 9.) — egy olyan késői RT_2 -vel együtt érvényesül, amely már inkább a V_1 , mint az RK által mozgott tendencia.

A V_1 hatása a legerőteljesebben a 11. és 14. hangváltozásban mutatkozik meg. Ugyancsak nagyarányú zártabbá válás figyelhető meg a 10. hangváltozásban is, hiszen az $\bar{a}$ és az $\bar{o}$ között két nyílásfoknyi különbség van. Ezek szerint a C csoport hangváltozásai közül az $\bar{a} > \bar{o}$, $\bar{a} > \bar{u}$, valamint az $e > \bar{u}$ datálhatók a legkésőbbi időpontra. Ez a késői jelleg azonban nem pusztán a C csoporton belül érvényes, hanem az A és B csoport változásaihoz képest is, ugyanis a nem-első szótagi vokalizmus ilyen erős zárulási folyamatot sem az A sem a B csoport változásai körében nem idézett elő. A centrális sort létrehozó 5 hangváltozás közül tehát 3 feltétlenül későbbi, mint az A és B csoport tagjai. Erre a tényre hivatkozva feltételezzük, hogy a fennmaradó két változás is, azaz tehát az RT_1 által elindított változások valamennyien (C csoport) fiatalabbak, mit az őssperi rendszert alakító többi magánhangzóváltozás. Ezt a feltételezésünket az a körülmény is támogatja, hogy a legnagyobb mértékben ható zártabbá válás kizárólag a centrális sor tagjainak terheltségét növelte meg, amelyek — tudvalevőleg — illabiális-palatális (és veláris) magánhangzókból jöttek létre, s ugyanakkor a V_1 a legkevésbé sem mozgatta meg a veláris-labiális sor magánhangzóit. Más szóval a V_1 által erősen támogatott RT_2 egybeesett a rendszerben akkor bizonyára uralkodóvá lett RT_1 -gyel.

Visszatérünk most arra a két, C csoport beli hangváltozásra, amelyek lefolyásában a V_1 -nek nem mutatható ki olyan nagy mértékű hatása, mint a többi három esetében. Ezek: $e > \bar{o}$ (6.), $\bar{a} > \bar{o}$ (9.). Az $\bar{a} > \bar{o}$ időbeli elhelyezésekor segítségünkre van az a feltételezésünk, hogy ez a változás csak az után mehetett végbe, miután az $\bar{a} > \bar{a}$ változás, azaz a palatális-illabiális $>$ veláris-labiális változások sora már lezárult. Az $e > \bar{o}$ kronologizálását azonban semmiféle hasonló kritérium nem teszi lehetővé. Ezen a ponton tehát bizonytalanságban maradunk, és meg kell elégednünk azzal a nagyon is kevésbé megnyugtató elképzeléssel, hogy talán az $e > \bar{o}$ és az $\bar{a} > \bar{o}$ körülbelül egy időben meginduló változások voltak, a C csoport tagjai közül a legkorábbiak, és céljuk a centrális sor kiegészítése volt.

Az elmondottak alapján a C csoporton belül a következő időbeli fázisokat különböztetjük meg:

1. $\ddot{a} > \acute{o}$ és $\varepsilon > \acute{o}$ (Feltehetően elsősorban az RK hatására mentek végbe.)
2. $\ddot{a} > \acute{o}$ és $e > \acute{u}$ (Itt már a V_1 -nek volt döntő szerepe)

Mivel az $e > \acute{u}$ valószínűleg $*\acute{o}$ fokon keresztül történt, elképzelhető, hogy ennek a változásnak a hatására ment végbe – úgyszintén a 2. fázisban – a szórványosabban jelentkező $\ddot{a}(>\acute{o}>\acute{o}) > \acute{u}$ változás (11.).

4. Az előzőek során áttekintettük az ősspermi rendszert alakító tendenciákat, megvizsgáltuk a nem-első szótag hatását a horizántális magánhangzó-harmónia szempontjából, s mindezen vizsgálatok segítségével megkíséreltük az ősspermi magánhangzóváltozások kronologizálását. Megállapítottuk, hogy az A, B és C csoportba sorolt változások egymást időrendben követik, s az egyes csoportokon belül is kimutattuk az egyes hangváltozások időbeli differenciálhatóságát.

A következőkben összefoglaljuk eredményeinket, mégpedig oly módon, hogy bemutatjuk a finnugor (uráli) vokálisrendszertől a késői ősspermi rendszerig vezető út egyes állomásait, ahogyan ezeknek az állomásoknak a képe az egymást követő hangváltozások eredményeképpen alakult.

1.

a	$\ddot{a}$
o	e
$u \rightarrow$	$\leftarrow \acute{u}$
	i

4.

	$\leftarrow \ddot{a}$
$\boxed{o}$	e
$\acute{o}$	$\boxed{\acute{e}}$
u	$\acute{u}$
	i

2.

	$\swarrow a$	$\ddot{a}$
o	$\swarrow e$	e
	$\boxed{\acute{u}}$	i

5.

$\boxed{a}$	$\swarrow \ddot{a}$
o	$\swarrow e$
$\acute{o}$	$\swarrow \acute{e}$
u	$\acute{u}$
	i

3.

$\boxed{\acute{o}}$	$\swarrow \ddot{a}$	$\swarrow e$
	$\swarrow e$	e
	$\uparrow$	i
u	$\acute{u}$	

6.

a	$\swarrow \ddot{a}$
o	$\swarrow e$
$\acute{o}$	$\swarrow \acute{e}$
u	$\acute{u}$
	i

7. A rendszer változatlan marad. Szórványos $\varepsilon > e$ változás eredményeképpen az e terheltsége nő.

8. Késői ősspermi rendszer.

a	ε
o	$\acute{o}$
$\acute{o}$	e
u	$\acute{u}$
	i

5.1. A kronológiai rendbe sorakoztatott fázisok áttekintésekor első pillantásra szembetűnik az elősspermi $*\acute{e}$ -nek mint veláris-illabiális hangnak meglehetősen bizonytalan helyzete, más szóval még erősebben felmerül bennünk a kétség, hogy vajon helyesen datáltuk-e olyan késői időpontra ennek a hangnak a rendszerből való eltűnését. A finnugor magánhangzórendszerben

az *e* éppúgy centrális helyzetet foglalt el, mint ahogyan az *ü* az ősspermi rendszerben. A megkülönböztető jegyek szempontjából ez a centrális helyzet természetesen másként értékelendő az egyik és másként a másik hang esetében:

e [+] vel., [-] lab.
ü [±] vel., [+] lab.

A finnugor centrális *e*-nek tehát az ősspermi centrális sorba való átkerülése egy labializációs folyamat eredménye volt. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az RT₃ által megindított viszonylag korai magánhangzováltozások (3. és 4. fázis) egyben egy labializációs folyamat eredményei is voltak, nem lenne semmi különösebb akadályja annak, hogy az *e* labializációját korábbra, azaz a 3. vagy a 4. fázisba helyezzük. Ily módon a kép úgy alakulna, hogy egy korán kezdetét vevő labializációs folyamat a palatális-illabiális sor tagjainak változásaiban az RK hatására velarizációval is párosult, az előpermi veláris-illabiális *e* hangot viszont áthelyezte az ősspermiben már egy fonémával képviselt centrális-labiális sorba.

Amennyiben ezzel az elgondolással szemléljük az ősspermi magánhangzórendszer kialakulásának a folyamatát, akkor az a vélemény fogalmazódhat meg bennünk, hogy ebben a folyamatban — már teljesen leszűkítve a kört — pusztán két tendencia töltött be jelentős szerepet, mégpedig a labializáció és a zártabbá válás. A velarizáció csupán az RK diktálta követelmények eredményeképpen csatlakozott a palatális-illabiális sor labializációjához.

A zártabbá válásról már elmondottuk, hogy azt a nem-első szótag vokalizmusának alakulása meglehetősen nagy mértékben elősegítette, tekintve, hogy a zártabbá válás a nem-első szótag vokalizmusában hatott először, s csak az után, illetőleg annak hatására jelentkezett az első szótagban is. Mivel a zárulási tendencia nem függetleníthető el a 2. szótag hatásától, azt a feltevést kockáztatjuk meg, hogy ez a hatás a labializációban is érvényesülhetett. Más szóval visszatérünk arra az eddig részletesebben nem kifejtett nézetünkre, mely szerint a nem-első szótag vokalizmusa nem csupán a nyílásfok szerinti illeszkedést (horizontális magánhangzó-harmónia) tekintve befolyásolta az első szótagét, hanem hozzájárult az első szótagi magánhangzórendszerben érvényesülő labializálódáshoz is. Korábban már idéztük RÉDEI megállapítását az *ö*, *ö̇*, *ü* sor rekonstruálásával kapcsolatban. RÉDEI a redukálódás és labializáció útján keletkezett nem-első szótagi **u*, **ü* és a belőlük fejlődő **ü* labializációs hatására magyarázza az első szótagi labializációt, s így az említett palatális-labiális sor kialakulását is. (NyK 70:42—3).

A legutóbbi időben LITKIN foglalkozott a permi labializáció kérdésével. Ő egészen másként magyarázza ezt a jelenséget, mint RÉDEI, s elveti RÉDEI-nek a nem-első szótaggal kapcsolatos véleményét: «В нашем распоряжении нет никаких данных о том, что в первом слове прапермского языка были лабиализованные гласные» (SzFU 8:102). LITKIN elgondolása szerint az első szótagi vokalizmusban bekövetkező labializációs tendenciát a mássalhangzós környezet idézte elő: «лабилизация гласных первого слога носила массовый характер и проходила под влиянием определенных соседних согласных» (i. h. 108). LITKIN 8 mássalhangzó labializációs hatását vizsgálja és igyekszik bizonyítani. Ezek: *m*, *p*, *v*, *b*, valamint *ʃ*, *k*, *l*, *r*. Az utóbbi 4 mássalhangzóra vonatkozóan benne is kételyek merülnek fel: «Лабиллизация гласных под влиянием губных согласных (*m*, *p*, *v*, *b*) вполне понятна. Но не совсем ясно,

почему влияли на иллабиальный гласный звук такие негубные согласные, как *š, k, l, r?*” (i. h. 112). A kételyek eloszlatására és elmélete helyességének bizonyítására LITKIN az orosz nyelvben megmutatkozó törvényszerűségeket említi. Ezek — véleménye szerint — az őspermiben is elképzelhetők: «Может быть, так же обстояло дело в прамарийском и прапермском языках, т. е. твердые согласные в отличие от мягких тоже были огубленными и оказали лабиализующее влияние на предшествующие гласные?» (i. h. 112.) Az őspermi labializációs folyamatnak ilyen nagyvonalúan areális jelenséggént való magyarázata elfogadhatatlan egyrészt a két nyelv (órosz és őspermi) alakulásának jelentős időbeli különbségei, másrészt a kettőjük hangrendszerének eltérő törvényszerűségei miatt is.

A nem-első szótagi vokalizmusnak hatásával kapcsolatban az eddig elhangzottakat összefoglalva azt kell mondanunk, hogy a horizontális harmónia szerepe kétségtelenül nagy volt az őspermi első szótagi vokalizmus alakulásában, de tovább menve indokoltnak látjuk a nem-első szótag hatását a labializációs folyamatban is feltételezni. Tudatában vagyunk annak, hogy ez merész gondolat, de utalunk a dolgozat elején az *u, ü > ú* változással kapcsolatos véleményünkre. Ott azt mondtuk, hogy ez a változás, azaz az *u*-nak és az *ü*-nek centrális hanggá való egybeesése — véleményünk szerint — a hangsúlytalan helyzettel magyarázható.

Nyilvánvaló, hogy a szavak nagy többségében elsősorban a nem-első szótag került hangsúlytalan helyzetbe. Erre alapozzuk azt a — nyelvi tényekkel természetesen nem dokumentálható — hipotézisünket, hogy a nem-első szótag vokálisrendszerében elég korán életbe léphetett egy centralizációs tendencia.

A finnugor (uráli) második szótagi magánhangzórendszer a következő volt:

<i>a</i>	<i>ä</i>
<i>e</i>	<i>e</i>

Az őspermiben a hangsúlytalan helyzet következtében megszűnhetett a palatális-veláris korreláció, és a rendszer fonémaállománya leszűkült. Ez az újabb rendszer talán így képzelhető el:

**ɔ*
**o*

A centralizáció a nem-első szótagban — ellentétben az *u, ü > ú* változással kapcsolatban tapasztaltakkal — már a kezdetek kezdetén labializációs tendencia volt. A labializáció és később az **ɔ, o* 2. szótagi zárulása (*> ü*), tehát a labializáció és a zártabbá válás kihatott az első szótagi magánhangzórendszer alakulására, s ha nem is feltételezzük, hogy döntően és elsődlegesen, de mindenesetre jelentősen befolyásolta az az őspermi magánhangzórendszer kibontakozását.

Probleme des Vokalismus im Permischen

Zielsetzung der vorliegenden Untersuchungen der Verfasserin ist das Feststellen einer möglichst genauen chronologischen Reihenfolge der Lautveränderungen, die zur Herausbildung des Vokalsystems des Urpermischen führten und zugleich eine Behandlung der Probleme bezüglich der Systemtendenzen (Angleichung nach dem Öffnungsgrad, Velarisierung, Labialisierung), die die Lautveränderungen bestimmten.

Nach einer schematischen Aufzählung der urpermischen Vokalsysteme, erschlossen von verschiedenen Forschern (E. ITKONEN, V. I. LYTGIN, KÁROLY RÉDEI), sowie der Lautveränderungen wird die chronologische Reihe zunächst aufgrund des einfachen Prinzips aufgestellt, nach welchem die eine Veränderung der anderen voranging, wenn das gleiche Phonem bei der einen Lautveränderung den Ausgangspunkt bildet und bei der anderen den Abschluß bedeutet. Selbstverständlich fehlen aus dieser Chronologisierung die Lautveränderungen, die zur Entstehung der zentralen Reihe führten, da uns keine Lautentwicklung des Permischen bekannt ist, wo eines der Elemente der zentralen Reihe den Ausgangspunkt bildete. Es entsteht also zeitlich gesehen folgende Reihe:

Finnisch-ugrisch		>	Urpermisch
1.	<i>u, ü</i>		<i>ü</i>
2.	<i>a</i>		<i>ɔ, u</i>
	<i>o</i>		<i>ɔ, u</i>
3.	<i>ä</i>		<i>a</i>
	<i>ä, e</i>		<i>o, ɔ</i>
4	<i>i</i>		<i>e, ɛ</i>

Im weiteren wird von der Verfasserin die Frage behandelt, was zu diesen Lautveränderungen führen konnte, und warum sich diese gerade in der genannten Reihenfolge vollzogen. Die früheste Veränderung *u, ü* > *u* wird durch Betonungsverhältnisse erklärt, die folgenden dagegen durch die Bestrebung nach einer Besetzung der im System entstandenen Lücken.

Zwecks genauerer Chronologisierung, bzw. einer Eingliederung der ausgebliebenen Lautveränderungen hält es die Verfasserin für wichtig, die Wirkung des Vokalismus der nicht-ersten Silbe auf den der ersten Silbe zu untersuchen. Diese Wirkung wird an einem etymologischen Material gezeigt. Es werden nur Wortvergleichen dargestellt, wo der Vokal der 2. Silbe aus der Grundform zu erschließen ist. Aus der Untersuchung der Etymologien geht hervor, daß die bestimmende Wirkung des Vokalismus der 2. Silbe für die Angleichung nach dem Öffnungsgrad (horizontale Harmonie) unter den Tendenzen, die das urpermische System gestalteten, eine bedeutende Stelle einnimmt. Die Verfasserin stellt das gleichzeitige Funktionieren dieser Tendenzen im Falle der einzelnen Lautveränderungen — auch mit Abbildungen — dar, und so kommt es zur Aufstellung der letzten Chronologie. Einzelne Stufen bzw. das Vokalsystem dieser Stufen auf dem Wege vom finnisch-ugrischen (uralischen) Vokalsystem bis zum System des späten Urpermischen werden erschlossen. Die Vervollständigung der zentralen Reihe (die Erscheinung des *o* und *ɔ*) wird für die späteste Phase angesetzt, es werden jedoch auch Argumente angeführt, die für eine frühere Zeit sprechen. Auch die Möglichkeit wird erwähnt, daß sich eine Labialisierungstendenz — schon sehr früh — auch bei Vokalen der nicht-ersten Silben mag vollzogen haben, die das ursprüngliche System von vier Vokalen auf zwei Vokale (**ɔ*, **o*) reduzierte. Diese Erscheinung wird von der Verfasserin mit Betonungsverhältnissen erklärt und sie kommt zur Schlußfolgerung, daß der Vokalismus der nicht-ersten Silbe — wenn sich diese Hypothese als richtig erweist — nicht nur in der Angleichungstendenz nach dem Öffnungsgrad wirksam war, sondern auch im Zentralisierungsprozeß.

ÉVA KORENCHY

TARTALOM

KISS JENŐ: Gondolatok az onomatopoézis kutatásáról néhány finnugor nyelvben. [Gedanken über die Onomatopoetikforschung in einigen finnisch-ugrischen Sprachen]	3
HAVAS FERENC: Az észti nyelv tipológiai hovatartozásának problémája. [Проблема типологической принадлежности эстонского языка]	23
KORENCHY ÉVA: Permi vokalizmusproblémák [Probleme des Vokalismus im Permischen]	37
MOLNÁR FERENC: A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről [Об истории гласных в конце слова пермских языков]	77
ROMBANGYEJEVA, JE. I. — KÁLMÁN BÉLA: Északi vogul szövegek [Nord-wogulische Texte]	119
KUZMINA, A. I.: A szelkup fonémarendszer kérdéséhez [К вопросу о фонемном составе селкупского языка]	135
WACHA BALÁZS: Az ige és a tárgy kapcsolata a magyarban [Die Beziehung zwischen Verb und Objekt im Ungarischen]	157
KEMÉNY GÁBOR: Lexikális jelentés — kontextuális jelentés — írói jelentés [Signification lexicale — Signification contextuelle — Signification poétique] ..	183
HAZAI GYÖRGY: Bartholomaeus Georgievits oszmán-török szövegeinek balkáni hátteréhez [Zum balkanischen Hintergrund der osmanisch-türkischen Texte von Bartholomaeus Georgievits]	199
RÉGER ZITA: A lovári-magyar kétnyelvű cigánygyermek nyelvi problémái az iskoláskor elején [Problèmes linguistiques des enfants tziganes bilingues au début de l'âge scolaire]	229
MOLNÁR ILONA: Generatív elv és generatív nyelvtan [Generative Principle and Generative Grammar]	257
BAŃCZEROWSKI JANUSZ: A nyelv természetéről és a nyelvi kommunikáció szempontjából történő modellálásról [О природе языка и его моделировании с точки зрения языковой коммуникации]	275
BUDA BÉLA: Fogalomstruktúrák a viselkedés belső szabályozásában [The Role of the Cognitive Structures in the Internal Regulation of Behavior]	309
SZENDE TAMÁS: A nyelv akadályképző szerepéről (palatográfiai mérések alapján) [Ergebnisse der palatographischen Untersuchung von ungarischen Konsonanten]	323

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KATZ, HARTMUT: Areallinguistische Nebensächlichkeiten von der ostjakisch-samojedischen Sprachgrenze	359
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések [Etymologien]	364
HONTI LÁSZLÓ: Etimológiai adalékok [Etymologische Beiträge]	369
K. SAL ÉVA: Etimológiai észrevételek [Etymologische Bemerkungen]	379
ZSILKA JÁNOS: A konkrét és általános egysége a parafrázisok folyamatában [The Unity of Concrete and General in the Process of Paraphrases]	383
BAŃCZEROWSKI JANUSZ: A lengyel–magyar kontrasztív vizsgálatok kérdéseiről [Some Questions Concerning Polish-Hungarian Contrastive Studies]	396
FÜREDI MIHÁLY: A gyakorisági szótárak mintavételi nagyságának kérdéséhez [About Some Problems of Sample Size of Frequency Dictionaries]	412

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

BERECZKI GÁBOR: A. I. Popov 1899—1973	429
LENGYEL ZSOLT: Gyermeeknyelvi konferencia, Belgrád	430
HONTI LÁSZLÓ: Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixante-quinzième anniversaire	436
PAP ÉVA: <i>Pertti Virtaranta</i> , Polku sammui; Kultarengas korvaan	438
M. UTASI ZITA: <i>Erkki Itkonen—Terho Itkonen—Mikko Korhonen—Pekka Sammal-lahti</i> , Lapin murteiden fonologiaa	441
PUSZTAY JÁNOS: <i>Domokos Péter</i> , Szöveggyűjtemény A finnugorság ismertetése című gyakorlatok tárgyköréből	443
KISS JENŐ: Göttingai finnugor kiadványok	444
MIKOLA TIBOR: <i>János Balázs</i> , Funktionswerte der Pronominalität	448
MÁRK TAMÁS: <i>Gudrun Kobilarov-Götze</i> , Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache	453
B. LŐRINCZY ÉVA: <i>Imre Samu</i> , Felsőőri tájszótár	456
BALOGH LAJOS: <i>Teisler Pál</i> , A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magán- hangzó-rendszere	459
HAJDÚ MIHÁLY: <i>Ördög Ferenc</i> , Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén	463
KISS LAJOS: <i>Georg Heller—Karl Nehring</i> , Comitatus Sirmiensis	467
POSGAY ILDIKÓ: <i>André de Vincenz</i> , Traité d'anthroponymie houtzoule	469
MÉSZÁROS LÁSZLÓ: <i>Gyula Káldy-Nagy</i> , Kanuni devri Budin tahrir defteri	470
MOLNÁR ILONA: <i>B. З. Панфилов</i> , Взаимоотношение языка и мышления	472
KISARI MIKLÓS: <i>Henry G. Schogt</i> , Le système verbal du français contemporain ..	476
KEMÉNY GÁBOR: <i>Albert Henry</i> , Métonymie et métaphore	478

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER ÉS RÉDEI KÁROLY

76. kötet 1—2. szám

Budapest, 1974
